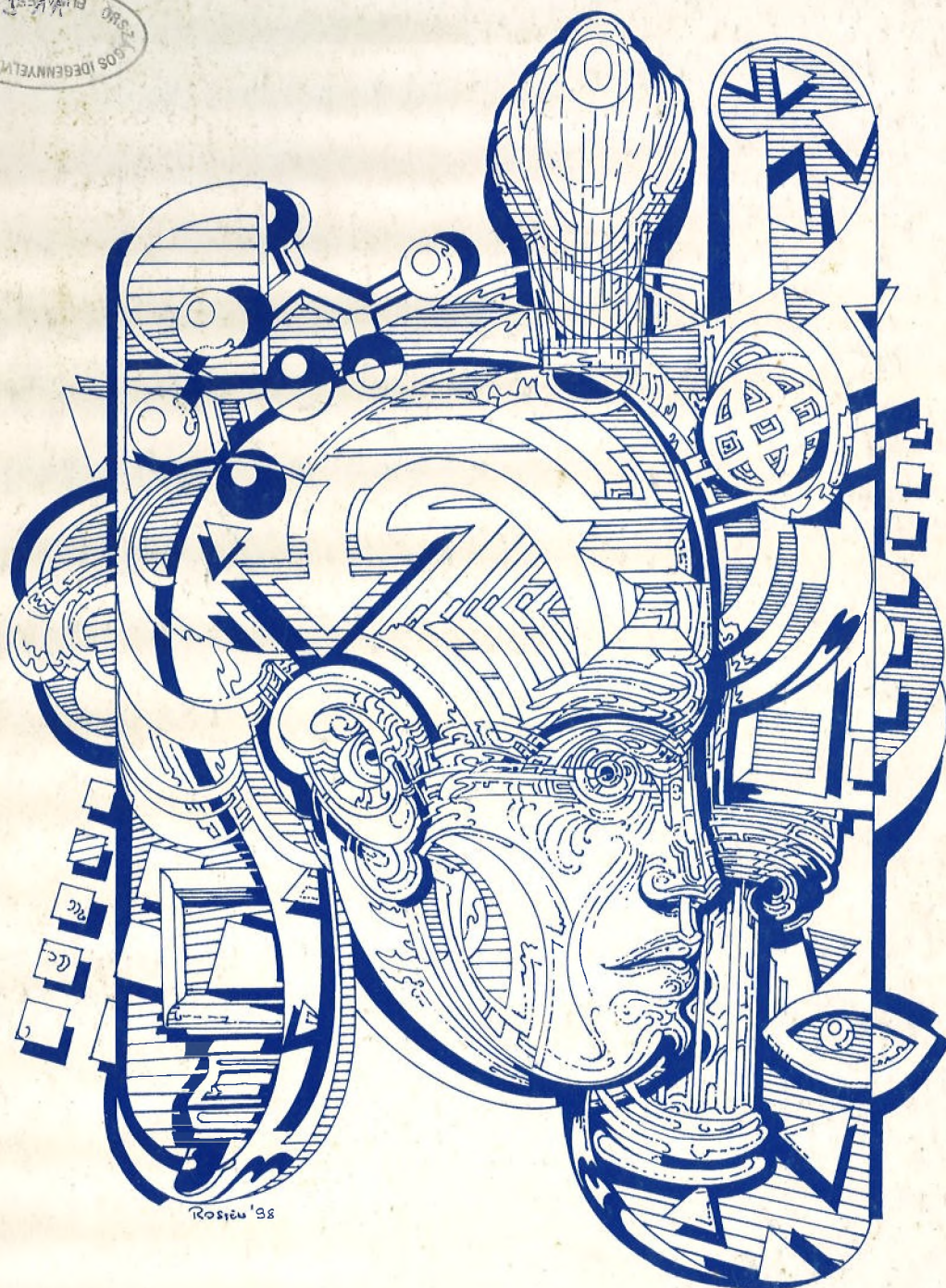

ГОС. ИДЕНТИФИКАЦИОН. КОДЕКС
1998

ХЕМУС

Година VII,
Приложение 1998

Списание за обществен живот и култура

Ако запиташ гръцките книжовници, като речеш: „Кой ви е създал буквите или превел книгите или в кое време?“, то рядко измежду тях знаят. Обаче ако запиташ славянските азбукарчета, като речеш: „Кой ви е създал буквите или превел книгите?“, всички знаят и в отговор ще рекат: „Св. Константин Философ, наречен Кирил: той ни създаде азбуката и преведе книгите и брат му Методий.“ И ако попиташ в кое време, то знаят и ще рекат, че през времето на гръцкия цар Михаил и на Бориса, българския княз, и на Растица, моравския княз, и на Коцел, блатенския княз, в годината 6363 от създаването на света.

ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР

български книжовник от X век

... Всеки народ, колкото и малък да е той, трябва да обработва езика си.

Всички трябва по собствена воля да учат децата си на български, докато те изучат аритметиката, географията, историята, а тъй също и българското словосъчинение, па тогаз, при този последен урок, да захващат да учат и славянския, и гръцкия езици, като се преподават обаче и те чрез българския. Тъй постъпват всички народи, тъй трябва да постъпим и ние; иначе няма нищо да извършим.

ВАСИЛ АПРИЛОВ

основател на първото българско светско училище през 1835 г. в Габрово

Съдържание

С младежки поглед към българското училище. <i>Интервю със Станислав Димитров, директор на Българо-унгарското училище „Христо Ботев“ в Будапеща . . .</i>	2
Образованието - скритото съкровище. Из „Доклад на международната комисия за образование за XXI век пред Юнеско“. . .	2
Светла Кьосева: Образование на български език в Унгария - реалност и възможности . . .	9
Лилия Пенева-Винце: Обучение по родолюбие за българските деца в Унгария . . .	14
Росица Пенкова: За обучението по български език и литература в България и Унгария на съвременния етап . . .	16
Кристина Менхарт: Специфики на билингвизма при българо-унгарски двуезични деца . . .	27
Христо Кючуков: Билингвизмът сред българските деца в Унгария . . .	33
Мария Христова: Математика на български език . . .	36
По-важни разпоредби, засягащи малцинствата, в Закон LXXIX. от 1993 г. за образованието . . .	38

Илюстрация на корицата: Росен Русев

ХЕМУС

Списание за обществен живот и култура

Основано от Дружеството на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското републиканско самоуправление

Отговорен издател: Димитър Цуцуманов

Този брой е издаден с материалната подкрепа на Министерството на образованието

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев

Редакционна колегия:

Светла Кьосева: отговорен редактор

Адриана Петкова, Георги Иринков, Дьорд Сонди, Петър Петров,

Райна Симеонова, Росица Пенкова, Сава Сивриев

Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова

Оформление: Юдит Калои

Печатница: A&M BT

Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41. Тел.: 216-0197

Цена на броя: 150 форинта. Годишен абонамент: 500 форинта

ISSN 1216-2590

С младежки поглед към българското училище

Интервю със Станислав Димитров, директор на Българо-унгарското училище „Христо Ботев“ в Будапеща

Станислав Димитров е роден и израснал в град Сливен. Следва химия и физика в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, след дипломирането си се завръща в родния си град и започва работа в училището, което е завършил – най-напред като учител, а впоследствие като помощник-директор. През 1997 г. се явява на конкурс на Министерството на образованието и науката и спечелва сред повече от 40 кандидати мястото за учител по физика и химия в Будапеща. От учебната 1998-1999 година той изпълнява длъжността директор на Българо-унгарското училище „Христо Ботев“.

Господин Димитров, в какво виждате главната задача на Българо-унгарското училище „Христо Ботев“ в Будапеща?

Главната задача на всяко училище е да даде на учениците необходимия обем от знания и умения, изискващи се за всяка учебна степен. В нашето училище се дава начално, основно и средно образование. Българо-унгарското средно езиково училище прилича на всички останали училища по тази основна задача и в същото време има и една много важна разлика. Не е достатъчно то да бъде общообразователно, да дава само знания и умения, негова задача е да съхрани бъл-

гарската традиция в една страна, която е далеч от родината, и да даде възможност тази традиция да бъде продължена в новите общественно-икономически условия в Унгария.

Неоспорим е фактът, че българското училище в Унгария е стожер на българската общност тук. В същото време последните години бележат видим отлив от него на децата от българската колония. От една страна това може да се обясни с естествените асимилационни процеси, които протичат в рамките на една сравнително малобройна общност в чужбина. Известно е обаче, че при подходяща политика тези процеси могат да бъдат сериозно забавени. Какви са възможностите на училището в това отношение?

При продължителното съществуване на една общност в чужда страна, тя е подложена неминуемо на асимилационни процеси. Ако се позовем дори само на „Български вестник“ и последните броеве на списание „Хемус“, българска колония в Унгария има от столетия. Научните изследвания показват, че за да се интегрира тази малка общност в страната, в която живее, тя се съобразява с много от условията – културни, битови и икономически на приемащата страна. Вярно е, че през последните години броят

◆ ОБРАЗОВАНИЕТО – СКРИТОТО СЪКРОВИЩЕ ◆

Из „Доклад на международната комисия за образование за XXI век пред Юнеско“

Да разберем света, да разберем другите

Една от основните задачи на образованието е да превърне взаимозависимостта в солидарност, възприемана в най-широкия смисъл на думата. С тази цел то трябва да научи хората да разбират самите себе си и да разбират другите посредством по-добро разбиране на света.

Първата стъпка към възприемане на увеличаващата се сложност на световните явления и към преодоляване на чувството за несигурност, което тя поражда, е

на учениците в българското училище постепенно намалява, но тук искам да посоча какво разбирам под последните години. Направил съм извадка за завършилите средно образование през последните десет години, както и завършилите осми и първи клас през последните пет години. През последните десет години средно по осем ученика са получавали диплома за средно образование, като максималният брой дипломирали се ученици е бил 13, а най-малкият е бил 3. Тази тенденция - завършващи средно образование около 7-8 души - е от последните десет години. Почти по същия начин стоят нещата със завършилите осми и първи клас. През последните пет години около десет ученика всяка година завършват основното си образование, като тук разликата между минимален и максимален брой е по-сериозна - от 7 до 17. В началната степен цифрите са най-ниски - средно четирима ученика са завършвали през последните години първи клас, като максималният брой е седем, а минималният три. Явно е, че никакви сериозни изменения не могат да се очакват за година или две. Интересът към българското училище може да бъде възроден само в резултат на много добрата негова работа.

Всяко училище има нужда от добър имидж, който се създава от учителите, които работят в него. Българското училище в Будапеща по правило разполага с добри специалисти, но поради честата смяна е трудно да се изгради единен облик на училището. Смятате ли, че изграждането на траен положителен имидж на българското училище е един разрешим проблем?

Фактът, че училището съществува осемдесет и една години говори, че то е необходимо и има своето място в Унгария, в Будапеща, вписвайки се в образователната система и на Унгария. Разбира се, че не бива да се избягват такива моменти, които изискват по-нов подход, дават на учениците възможност за повече инициатива от тяхна страна, както и за включване на родителите в училищни дейности. През тази година ще се опитаме да разширим работата си в тази насока и се надяваме, че при добри резултати, ще успеем да утвърдим името на българското училище.

Смените на учителите в училището могат да бъдат отчетени и като чести, и като регулярни. На практика в една образователна степен, която трае четири години, става веднъж смяна на преподавателите. Педагозите, които идват в българското училище в Будапеща, са избирани сред най-добрите учители в България. Това е постигнато на базата на конкурса, който се провежда от Министерството на образованието и науката. Друг е въпросът, колко бързо могат те да изиявят своите способности в по-специфичната обстановка. Имам предвид изключително факта, че в една паралелка има деца с различно владение на български език. Ясно е, че при това положение, поставените от преподавателя цели не могат да бъдат постигнати още в първата седмица, първият месец или първата година. В момента Министерството на образованието и науката назначава преподавателите в училището с едногодишни договори с възможност те да бъдат продължавани всяка година, но не повече от чети-

овладяването на същността на знанието, на уменията да разглеждаме фактите в перспектива и да подхождаме критично към потока от информация. В това отношение образованието е незаменимо за изграждане на способност за оценка. То възпитава истинското разбиране за събитията, превъзхождайки понякога твърде опростените и изкривени представи, които създават средствата за масова информация. В идеалния случай то би трябвало да помогне на всеки да стане до известна степен гражданин на вихрения и променящ се свят, който се ражда пред собствените ни очи.

Очевидно няма начин да разберем света без да разберем взаимоотношението между човешките същества и тяхната среда. Не става дума за нов учебен предмет в достатъчно претоварената учебна програма, а за организиране на съществуващите

ри години. Този факт може да бъде променен само на едно по-високо ниво.

Прави ми впечатление, че хората които искат да бъдат близо до българското училище, които се опитват да живеят с проблемите му искат да го пречупват само през своя поглед - независимо дали този поглед е отпреди 20, 10 или 5 години. За мене са интересни една много малка група от хора, които искат да видят училището две години напред - през един младежки, нов поглед, да се види какво може да се направи. Как да накараме децата да се чувстват по-добре в училището? Да заговорят за „нашето“ училище. Това няма да стане лесно.

Учителите, които идват от България, не винаги са предварително наясно с това какво ги очаква тук, пред какви задачи ще бъдат изправени. Кой беше за вас най-големият стрес при пристигането ви в Будапеща?

Може би трябва да посоча няколко неща: на първо място, езикът. Той се оказва твърде труден и неразбираем за мен, въпреки доброто желание на хората, които работят с мен, да ми помогнат. Вторият проблем е свързан с необходимостта учителят да се пренастройва в рамките на десетминутно междучасие от темата, която е изнесъл в единадесети клас, и да влезе в пети, оттам в девети и т.н. класове. Но това са „рисковете на професията“. Постепенно човек свиква. Пред много нови неща е изправен преподавателят, но мисля че в българското училище не може да се говори за стресова ситуация, в която са поставени учителите, а по-скоро за един по-продължителен период на адаптация.

Учителите, които преподават в Будапеща, много често са изявени специалисти в своята област и след първоначалните трудности на адаптацията, могат значително да допринесат за решаване на място на някои педагогически и методически проблеми, пред които е изправено училището. Много често обаче този опит се загубва със заминаването на съответния преподавател и след това всичко започва отначало. Мислили ли сте за създаването на някаква информационна база, която да спомогне за предаването на натрупания опит и осигури по-добра приемственост в педагогическата работа?

В училището е необходимо да бъде създадена една много тясна приемственост и смятам, че в това отношение роля трябва да изиграят тези преподаватели, които работят по-отдавна в училището и които трябва да предадат своя опит на новопристигналите. Новопристигащите, от своя страна, би трябвало да се вслушат в техните съвети. Различията между едно училище в България и училището в Будапеща са много.

Идвайки през тази учебна година, аз имам уверението на българското Министерство на образованието и науката, че в училище ще бъде назначен местноживеещ човек, който да изпълнява функциите на помощник-директор или технически секретар, човек, който да съхрани традициите и да осъществи връзката между заминаващи и пристигащи учители. За съжаление, на този етап проблемът все още предстои да бъде решен. Лично аз се надявам с неговото положително решение

учебни предмети около възпитаване с помощта на социалните и естествените науки на представи за връзката между мъжете и жените и тяхната среда. Такава подготовка трябва да бъде на разположение на всеки като част от образованието през целия живот.

Световната солидарност означава също преодоляване на тенденцията към самозатваряне и развитие на разбиране на другите, основано на зачитане на многообразието. В това отношение отговорностите на образованието са първостепенни, но и проблематични, тъй като концепцията за идентичност може да бъде интерпретирана по два начина: отстояване на правото на различност, преоткриване на културните корени и усилване на груповата солидарност като позитивен опит за

да се създадат условия за добра приемственост в българското училище.

Българо-унгарското училище „Христо Ботев“ е пряко подчинено на българското Министерство на образованието и науката и работи по валидните български учебни програми. В същото време, намирайки се в Будапеща, то неизбежно търпи въздействието на местната среда. В хода на значително преустройство на образователната система в Унгария, различните педагогически решения и образователни програми получават голям обществен резонанс; родителската общност и българската общественост в момента са по-чувствителни на тази тема, живо се интересуват какво се прави и в българското училище. Струва ми се, че ако то изпусне настоящия момент и не покаже способност за обновяване и съобразяване с изискванията на момента, пораженията ще бъдат непоправими. Какви организирани мерки смятате да предприемете в това отношение?

Българското училище може да използва постиженията както на унгарската, така и на българската образователна система, тъй като му се дава възможност да вземе най-доброто от тях - то работи по индивидуален учебен план, който не трябва да се приема за „свещена крава“ и да не търпи никакви промени. Ако времето налага да се промени нещо в този план, свързано с промените в образователната система на България или Унгария, това може да стане с едно мотивирано искане от наша страна до българското министерство. В същото време трябва да се отчете и необходимостта училището да се отвори много повече към обществото и към

реалния живот. Учениците не могат да бъдат възпитавани само от „а“ до „я“ в буквара, всичко трябва да бъде пряко свързано със заобикалящата ги действителност. Би трябвало да се търсят различни варианти за връзки с културни институти, учениците трябва да придобият навици за контактуване с деца от други училища, независимо дали те са унгарски или на други народности в Будапеща. Може да се потърси добрия опит на преподавателите в Унгария, който да бъде приложен и в нашето училище. На своя изход училището трябва да дава хора, които не само знаят, но и могат да се реализират в реалните условия.

Мислите ли, че разработването на изисквания за обучението по български език и родолюбие, без да са задължителни по закон за българското училище, би подпомогнало работата в него?

На пръв поглед тук може да възникне противоречие за тези, които търсят конфронтация по един такъв въпрос. На практика в указанията, които МОН издава всяка година, конкретно е фиксирано какъв обем от знания трябва да овладее всеки един ученик по отделните предмети. Лично за мене, разработването на такива изисквания няма за цел подмяна на това, което е спуснато като основна задача от българското министерство, а по-скоро ще има препоръчителен характер, подпомагащ работата, съобразен със спецификата на езиковите възможности на учениците, и на особеностите на самата унгарска среда. Училището се намира в Унгария. Много е лесно е да се преподава български език и литература, да се говори за особеностите на българ-

всеки индивид, но, тълкувано погрешно, това схващане може да затрудни и дори направи невъзможни контакта и диалога с другите.

Следователно, образованието трябва да се стреми да възпита у индивида както съзнание за принадлежност, което да му даде опорни точки и да определи мястото му в света, така и уважение към другите култури. В този смисъл някои учебни предмети са от огромно значение. Историята, например, често се използва за провокиране на чувството за национална идентичност чрез подсилване на различията и превъзнасяне на чувството за превъзходство най-вече поради факта, че преподаването на история нерядко се гради върху ненаучни основи. Наблягането върху истината, от друга страна, принуждава да се съгласим, че „човешките групи, хората, нациите, континентите не са еднакви и това ни кара, поради необходимостта

ската история и география в България, но по съвсем друг начин изглеждат нещата в чужбина. Ще дам само един пример: тук български език се чува само в училището или ако човек вземе книга да прочете, няма влиянието на телевизията, радиото. Разбира се 30-минутните предавания на унгарското радио на български език далеч не са за пренебрегване, но не могат да запълнят тази празнина. „Български вестник“, списание „Хемус“ също могат да помогнат, но те са само частица сред потока информация, която се изсипва върху учениците на унгарски език.

Понякога някои дребни на пръв поглед проблеми могат да се окажат решаващи за съдбата на училището. Например, превоза на децата до училището, тъй като някои от тях живеят твърде далече, видът на сградата, техническата съоръженост и качеството на учебно-техническите средства, възможностите за целодневно обучение и възпитание на децата. Какви са плановете ви в това отношение?

За привличането на деца, които пътуват, могат да бъдат създадени различни облекчения, както е и сега - децата да пътуват с транспорт от училището, от Чепел до училищната сграда и обратно. Разчетите, които правим до края на тази финансова година и за началото на следващата, ще ни позволят всичко това да става за сметка на училището. От началото на учебната година търсим условия за подмяна на транспортното средство - всички, които имат деца в училището знаят, че разполагаме с една „само“ десетгодишна Волга, която използваме за всичко. За съжаление, нещата тук опират

до вълшебната думичка „пари“. На този етап, имаме уверения от различни институции, че ще ни помогнат. Тук веднага трябва да се коментира и следващият важен въпрос: защо да се транспортират децата, а не да бъдат настанени в общежитие към училището. Проблемът е много сериозен, най-малко от две гледни точки: наличието на пансион към училището дава възможност да се привлекат деца, които живеят извън Будапеща. Знаем, че има големи български колонии в Пейч, Мишколц и други населени места. Вторият проблем, който възниква веднага, е издръжката на този пансион - как може да бъде обезпечена тя и доколко могат да бъдат създадени максимално добри условия за обитателите на пансиона. Има идея за построяването на нов, голям, модерен пансион, съоръжен с всичко необходимо, но отново и отново става въпрос за пари. Унгарското министерство на образованието в отчета си за 1997 година посочва, че е готово да отпусне сума от порядъка на 60 милиона форинта, но това е само една начална вноска за изграждането на бъдещия пансион. Вярвам, че през следващите месеци ще имаме възможност да коментираме наново този проблем и да стигнем до неговото положително решаване.

Не бива да се пренебрегва и възможността ученици, които имат нужда от пансион, да бъдат настанени в пансиони, които не са непременно на българското училище, за което в Будапеща има възможности и ние вече имаме практика в това отношение.

Българското училище би могло да подпомага и извънучилищното обучение

да надскочим собствения си непосредствен опит, да приемем и признаем разликите между хората и да открием, че другите също имат богата и поучителна история.” По този начин запознаването с други култури води до осъзнаване на уникалността на всяка една култура и до осъзнаване, че културното наследство е общо за цялото човечество.

Опознаването на другите прави възможно и по-доброто опознаване на самия себе си: всяка идентичност е комплексна. За индивида тя се определя от връзките с други хора, все едно индивидуални или колективни, и от връзките с различни групи, на които индивидът е задължен. Тези модели непрекъснато се променят. Осъзнаването, че човек дължи много не само на сравнително ограничените групи, каквито са семейството, локалната или дори националната общност, осмисля

на децата по роден език и култура в рамките на т. нар. Съботно училище. За утвърждаването на тази форма обаче е необходимо разработването на учебна програма, която да гарантира на родители и ученици постигането на определено ниво на знания в края на учебния процес. Смятате ли да работите в тази насока?

Съботното училище е много добра идея, защото по една или друга причина децата на не всички живеещи в Унгария българи имат възможност да посещават редовните занятия на българското училище. Тук целите, които се поставят са значително по-скромни - езикът да бъде овладян на разговорно ниво, да се запознаят децата с ценностите на българската култура, българското народно творчество, да получат най-обща насока за развитието на българското историческо минало, за българските забележителности и за самата България.

Едно от опасенията на родителите, които не си дават децата в българското училище е, че то до известна степен ги изолира от местната среда - от усвояването на определени знания за унгарската култура до конкретните контакти с унгарски институции и учебни заведения. Какво бихте изтъкнали в отговор на тези опасения?

Не смятам, че е реално опасението за изолация на децата от унгарската културна среда. Децата прекарват в училище от 7.30 до около 16.00 часа, това означава, че около една трета от денонощието те са в контакт с българските преподаватели и своите съученици в българското училище. Останалите две трети - телевизия, радио,

видео, вестници, приятели и познати - от тях никой и никога не ги откъсва. Насърчават се посещенията на кино, театър и други представления на унгарски език. Наред с българския език, децата изучават унгарски език и литература от първи клас. Това изисква едно по-дълбоко вникване в унгарските културни традиции.

Могат, разбира се, да се търсят различни варианти за разширяване на кръга от знания или тяхното попълване.

Часовете по български език и литература и унгарски език и литература са равен брой през целия курс на обучение.

Смятате ли, че двуезичното обучение може да бъде в ущърб на развитието на децата? Че голямата претовареност може да забави тяхното развитие?

Предполагам, че допълнително натоварване има, особено като се има предвид различията между българския и унгарския език. Търсейки възможност в 12-класното обучение да се намери оптимален вариант за усвояване и на българския, и на унгарския език и на общообразователните предмети, трябва да е ясно, че натоварването наистина е по-голямо отколкото в обикновеното българско или унгарско училище.

Ако се създаде една дългосрочна програма за развитието на училището, какви трябва да бъдат според вас, основните насоки на неговото развитие?

Доколко може да бъде дългосрочна такава програма? На практика програмата за развитието на училището се диктува веднъж от съответните министерства и втори път от хората, които трябва да я изпълняват. Ако се запази създалата се вече тенденция, идващите от България

търсенето на общи ценности, което може да послужи като основа за „интелектуалната и морална солидарност на човечеството”, залегнала в устава на ЮНЕСКО.

В този смисъл образованието има отговорността да подпомогне изграждането на един в по-голяма степен подпомагаш се свят, а образователните политики трябва задължително да откликват на това изискване. Образованието може да допринесе за раждането на нова хуманност, която да включва в същността си етичен компонент и да носи със себе си достатъчно знания и зачитане на културните и духовни ценности на различните цивилизации. Това е необходимо, за да не бъдем принудени да разглеждаме глобализацията само в икономически и технологичен смисъл. Усещането за общи ценности и обща съдба е на практика основата, върху която трябва да се гради всяка схема на международно сътрудничество.

преподаватели да бъдат с едногодишни договори, с възможност за удължаването им до четири години, най-дългосрочната програма може да се реализира в рамките на един такъв мандат.

За създаването на дългосрочна програма трябва да се осигурят условия за приемственост между ръководствата, които се редуват в училището, което ще осигури приемственост и в работата на преподавателите. Разбира се, тъжно ще бъде, ако всеки новопристигнал директор започва отначало, това ще доведе до обезсмисляне на училището като институция и отливът на деца наистина ще бъде фатален. Лично аз се надявам да не дойде този ден, в който последният трябва да заключи вратата и да постави точка в историята на българското училище в Будапеща.

Трябва много точно да се подчертае, че интелигенцията на даден народ се съз-

дава във висшите учебни заведения и училището е много важно стъпало към по-нататъшното образование и развитие на учениците. Една народностна група, която няма своя интелигенция, рано или късно е обречена на пълна асимилация. Дали за младите хора това, че са българи, че имат потомствени връзки в България означава, че желаят да продължат да работят за каузата на България?

Дългосрочна програма, която да бъде задължителна за всички пребиваващи в училището, според мен, може да се постигне, ако се приложи един правилник към Споразумението, сключено между двете Министерства за съвместно издържане на училището и тази дългосрочна програма трябва да бъде отправна точка, от която да тръгва всеки преподавател, и всеки ръководител.

Интервюто взе: Светла Кьосева

Образованието срещу изолацията

В рамките на усилията да не се допусне социална изолация още по време на самия образователен процес, образованието може да допринесе значително за създаването на социална общност, ако се старее да отчита многообразието на индивидите и групите.

Да се обръща внимание както на многообразието, така и на индивидуалността, е фундаментален принцип, от който трябва да се ръководи всеки опит за стандартизиране на преподаването. Формалните образователни системи често са справедливо обвинявани, че спъват личното развитие, налагайки на всички деца културен и интелектуален шаблон, без да държат достатъчно сметка за разнообразието на индивидуалните таланти. Те, например, обикновено наблюдават на

Образование на български език в Унгария - реалност и възможности

В живота на всяко национално или етническо малцинство ясно се очертават две противоположни тенденции. Едната от тях е желанието да се обособи, да запази своите културни ценности и автономия. Другата е свързана с желанието да се интегрира в обществото на мнозинството и там да намери своето място и възможности за изява. Тези две тенденции влизат в противоборство една с друга и е трудно да се намери онази точка на равновесие, която в най-пълна степен да задоволява нуждите на даденото малцинство.

Стремежът към интеграция е свързан с възможностите за реализация в съвременното общество. Немислимо е една малобройна общност да търси изява само в тесния кръг на собствената си група. Тук трябва да се вземат предвид стремежът за социално издигане и реализация, което може да осигури единствено обществото на мнозинството. От друга страна, в съвременното отворено общество всеки опит за изолация, за рязко отграничаване от останалите членове на обществото, води до затваряне и респективно до отмиране на групата - това е характерно за малките групи, които не могат сами да се възпроизвеждат.

Процесът на интеграция естествено може да доведе до пълна асимилация на

групата, ако не е налице другата тенденция - на обособяване и привързаност към собствените ценности. Ето защо в днешния свят единствено възможния начин на съществуване и оцеляване на малцинствената култура е чрез намирането на подходящото равновесие между двете тенденции. Това дава възможност на малцинствената група да запознае обществото на мнозинството със своите постижения. Външното уважение и спечеленият авторитет пък са в състояние да укрепят вътрешното единство в малцинствената общност.

Тенденциите към интеграция се насърчават от приемащата държава, докато тези на обособяване, намират подкрепа преди всичко в контактите с държавата майка.

Българите в Унгария имат щастливата съдба да живеят в държава, която законово признава колективните права на националните и етнически малцинства и да притежават училище, издържано от българската държава. Не е необходимо тук да се доказва изключителната роля на Българо-унгарското средно езиково училище „Христо Ботев“ за запазването на съзнанието за национална идентичност чрез езика и културата. Вярно, че българите в Унгария имат изградени от десети-

развитието на абстрактното познание и пренебрегват други качества, като въображението, уменията да общуваш, да ръководиш, усета към красивото или към духовните измерения на съществуването, или пък ръчните умения. В зависимост от склонностите и естествените дарби, които са различни от тези в момента на раждането им, децата не извличат една и съща полза от образователните ресурси на обществото. Те дори могат да останат изолирани, ако училището не е подходящо за техните таланти и желания.

Образованието трябва да обръща внимание както на голямото разнообразие на индивидуални таланти, така и на широкия спектър от културни различия между групите, съставляващи обществото. Въпросът за културния и лингвистичен плурилизъм възниква и когато става дума за местно население или за емигранти,

летия свои институции, които също играят важна роля в това отношение: Дружество на българите в Унгария, Църковната община, Българския културен дом са средища на деен живот на малцинството. През последните години те се обогатиха от системата на българските местни и републиканското самоуправление, създадени според Закона за малцинствата от 1993 г. Вече седем години излиза българо-унгарското списание „Хемус“, трета година се списва ежемесечния „Български вестник“. Първи стъпки прави Института за изследване на българите в Унгария, който вече проведе първата си научна конференция, посветена на българите в Унгария.

Не е трудно да се забележи обаче, че редовни участници в живота на колонията са именно хора, минали през българското училище. Училището е тази институция, която създава условия за системно усвояване на българското (език, обичаи, форми на общуване) и то във възраст, която е решаваща за целия следващ живот на човека.

Какво е състоянието на българското училище в Будапеща днес? Големите промени от началото на 90-те години поставиха на изпитание неговото оцеляване. В началото на деветдесетте години българското училище не можа да се впише в тази атмосфера на промяна. До този момент то се развиваше твърде настрана от унгарската образователна система, не поддържаше никакви връзки с унгарски училища и институции и тази инерция продължи още няколко години, които се оказаха решаващи и фатални. Сред българската общност се утвърди убеждени-

ето, че българското училище не подготвя добре децата за реализацията им в унгарска среда. Отливът от училище протече на всички нива от детската градина до гимназията. Имаха ли реални основания тези твърдения? Реализацията в унгарска среда се осъществява преди всичко чрез унгарския език, унгарската култура. Българското училище до началото на 90-те години не осигуряваше добро усвояване на този кръг от знания. И за това имаше съвсем формални причини - липсваха достатъчно часове по унгарски език и литература в учебната програма, те бяха измествани често в следобедни занятия или в последните часове на деня, история и география на Унгария въобще не се преподаваха, по екскурзоводство учениците учеха предимно българските забележителности (които и без това знаеха от българските предмети) и много малко за Унгария, ограничени до нула бяха контактите с унгарски училища и културни институти. В резултат на това след завършване на гимназия възпитаниците на училището се оказваха в задънена улица. Дипломата, която държаха в ръцете си, практически не им даваше възможност нито да продължат следването си в Унгария, нито да постъпят на работа със зрелостното си свидетелство.

През есента на 1992 г., след преговори на няколко етапа, в София бе подписано споразумение между българското и унгарското просветни министерства, в което унгарската страна се задължаваше да предостави на училището сума, равна на нормативната подкрепа, полагаща се за всеки ученик, който учи в училище. От своя страна българското министерство се

изправени пред проблема да намерят баланс между желанието да се интегрират пълноценно и желанието да запазят своите културни корени. Следователно всяка образователна политика трябва да може да превърне това правомерно желание в нещо, което допринася за социалната интеграция. Това е необходимо най-вече за да има всеки възможност да намери своето място в общността, в повечето случаи локална, към която поначало принадлежи, и в същото време отварянето към другите общности да придобие смисъл. По тази причина е много важно изграждането на форма на интеркултурно образование, която да допринася действително за социално приобщаване и разбирателство.

Образователните системи не бива да водят до изолация сами по себе си. Конкурентният принцип, който в някои случаи е подходящ за интелектуалното развитие,

задължи да осигури обучението по унгарски език и литература, по история на Унгария и география на Унгария в съответствие с унгарските изисквания. Разбира се, това не доведе до автоматични промени, но през периода 1993-1997 бяха направени някои съществени структурни изменения, които повишиха шансовете на училището в голямата конкуренция за набиране на деца. Най-напред бе осигурен 12 годишен курс на обучение, което изравнява училището с европейските изисквания за средно образование, използвани и в Унгария. Бе разработен учебен план на училището, в който органично бяха включени както българските, така и унгарските изисквания. Гимназиалният курс завършва с полагане на зрелостни изпити. Тези изпити са съобразени с българските и унгарските изисквания и след успешното им издържане учениците получават диплома на български и унгарски език, призната и от двете министерства. Осигурено бе обучение по унгарски език и в детската градина. Въведен бе подготовителен клас, в който една година се изучава български език, след което ученикът постъпва в редовните класове. Обучението по екскурзоводство бе официално признато от Министерството на промишлеността и търговията и учениците ни получиха право след завършване на училището да се явят на държавен изпит пред съответната държавна комисия. Обучението в осми и дванайсети клас включва и изучаване на специалната терминология на предметите на двата езика. Обогасти се компютърната база на училището и бяха въведени редовни часове по изчислителна техника. Всички тези промени

бяха оценени от българското министерство и през юли 1996 г. в Държавен вестник излезе заповед на министъра на образованието и науката за преименуване на ЕСПУ „Христо Ботев“ в гр. Будапеща в Българо-унгарско средно езиково училище „Христо Ботев“, което работи по собствен правилник, подписан от министъра.

Българското Министерство на образованието и науката осигурява педагогическите кадри за училището. Те се командирова в Унгария за срок от една до четири години. Обикновено това са добри специалисти. Трудността произтича от това, че попадайки в една напълно непозната среда, те не могат да се ориентират веднага в цялата сложност на ситуацията и времето, необходимо за адаптацията им (според социологически изследвания за това е необходимо година-година и половина) е време на тъпчене на едно място - в по-добрия случай - или време за връщане назад. Много често при идването на нов директор на училището се започва отначало. Истината е, че във всяко училище винаги има какво да се обнови, какво да се промени - тук не става въпрос за това, че нововъведенията на всеки нов директор са по принцип лоши. Лошото е единствено това, че много често те са извадени от контекста на средата, от естествената логика на развитие на училището. Създава се впечатление за непостоянство и хаотичност в дейността на училището. Никоя от ценните промени, които се въвеждат не може да се мисли дългосрочно и училището не може да излезе пред родителите и пред местната общественост с една дългосрочна програма, чието осъществяване да е гаранти-

може също така да приеме форма на погрешна селекция на основата на академични резултати. Тъй като пропуските в академичната подготовка са непоправими, те могат да доведат до социална маргинализация и изолация. Политиците в много страни, особено в развития свят, понастоящем се сблъскват с един твърде смущаващ проблем – колкото и да е парадоксално, удължаването на времето за задължително образование по-скоро влошава, отколкото подобрява положението на най-онеправданите социално младежи и/или на тези, които не се справят добре в училище. Дори в страни, чиито разходи за образование са сред най-високите в света, слабата успеваемост и отпадането от учебната система засяга голям брой младежи. Това причинява разделение сред младите хора, чиито последствия са още по-сериозни при започване на работа. Младите хора без формална квалификация

рано години наред. Подкопаването по този начин на авторитета на училището поставя под съмнение по-нататъшното му съществуване, тъй като то се откъсва от естествената си среда, за която е създадено. Като пример за това може да послужи приемът в подготвителен клас през последните години. От приетите деца нито едно не е из средите на традиционната българска общност. Това са хора, приели без предубеждение промените, извършени в училище и повярвали в тях.

Постоянството и постепеността са залог за всяко трайно развитие. В това отношение и в самото училище би трябвало да се създаде една информационна банка за постигнатото през изминалите години, за решенията до които са стигнали най-добрите учители, за да има тези които идват на какво да стъпят. Натрупаният опит може да бъде използван и за организиране на т.нар. съботни училища в други селища на страната. Мисля, че и българската общественост трябва да прояви по-голяма ангажираност към въпросите на обучението на български език, както в българското училище, така и извън него. Възможностите, осигурени от унгарското малцинствено законодателство съвсем не са използвани докрай.

Как биха могли нашите деца да се обучават на български, ако не живеят в Будапеща? Малко вероятно е, дори при наличие на общезитие, да се изпратят деца в начална училищна възраст да учат в друг град, далеч от семейството си. Ето защо, тук би трябвало добре да се познават съответните разпоредби, на които можем да се позовем. Жизнеността на една общност се изразява и в това доколко е в

състояние да отстоява правата и интересите си, така че освен обучението, ефектът от такива действия би бил многократно по-голям.

В следващите редове ще предложа на вниманието на читателите някои от основните разпоредби на унгарското законодателство, които гарантират на националните малцинства в Унгария обучение на роден език в рамките на задължителното образование.

XVII глава от Унгарската конституция §70 гарантира правото на всеки гражданин на страната на образование и развитие. Представителите на етнически и национални малцинствени общности, според §68/2/, имат право да се обучават на своя роден език. Приетият през 1993 г. Закон № LXXVII за правата на националните и етнически малцинства в Унгария уточнява условията, при които това може да стане. Според §43/4/ на същия закон, ако родителите на осем деца от една и съща националност поискат на децата им да се осигури обучение на роден език, то задължително трябва да бъде организиран клас или група, в която да се изучава езикът. Решението за откриването на такава група се взема от местното самоуправление в съгласие с малцинственото самоуправление (местното малцинствено самоуправление разполага с право на вето при решаване на въпроса как ще се осигури обучението на роден език, фиксирано в §29/2/ на Закона за малцинствата), тъй като държавата осъществява конституционния си дълг посредством местните органи на властта. Според Закона за местните самоуправление (1990. LXV), местните власти са задължени да

изпадат в неизгодно положение, което става напълно непреодолимо, когато кандидатстват за работа.

Именно понеже причинява изолация отпадането от образователната система в много случаи поражда различни форми на насилие или на индивидуална неприспособност, която създава спънки за социалното развитие. В резултат училищата са обект както на критика като причина за социалната изолация, така и на изисквания заради ключовата им роля за интеграцията и реинтеграцията в обществото.

Информационните общества и учещите се общества

Образованието на всеки гражданин трябва да продължи през целия му живот и

осигурят правото на малцинствата за обучение на роден език. Обучението по роден език трябва да включва образователния минимум по родинознание - познаване на културните ценности, традиции и история на малцинството и на държавата-майка (545/3/).

Обучението на малцинствата се извършва в съответствие с публикуваните в Държавен вестник от 5 ноември 1997 г. *Принципни насоки за образованието и възпитанието в детските градини и училищата на националните и етнически малцинства*. В 52/3/ на *Насоките* е уточнено, че при обучението на малцинствата също може да се приложи понятието „ученик-гост“, което означава, че деца на различна възраст, обучаващи се в различни училища, могат да създадат група от минимум осем ученика, за които да се осигури обучението по роден език. Това може да се поиска от съответното кметство, но може да се договори с някое училище, което да включи в педагогическата си програма и обучението по български език, в съответствие с държавните изисквания и в съгласие с местното българско самоуправление, а при липса на такова, на избран представител на българската общност в селището или района. В момента се търсят възможности това обучение да получи официален статус с получаване на съответните документи за завършена степен, които биха могли да улеснят децата в тяхната по-нататъшна реализация.

Малцина знаят, че в гимназиалната степен учениците, които учат в унгарски училища могат да се явят на зрелостен

изпит по български език. Ако зрелостният изпит е положен по изискванията за двузичните училища, той осигурява и документ за средна или висша степен на владее на езика в зависимост от получената оценка. По подобен начин предварителното явяване на държавен изпит по български език (средна или висша степен) довежда до освобождаване от полагане на зрелостен изпит по един избираем предмет. И в двата случая е необходимо ученикът да е посещавал часове по български език през четирите години на гимназиалното си обучение, което Българо-унгарското училище „Христо Ботев“ осигурява в рамките на споменатото вече „съботно училище“.

Използването на тези законови възможности ще разшири кръга и формите на поддържане на българския език. Така подготвените деца имат възможност безпрепятствено да продължат образованието си в българското училище, да кандидатстват за следване в България или просто да ползват езика на родителите си в личния си и професионалния си живот.

Обучение по роден език и култура може да се осъществи и чрез други, нерегулярни форми като организиране на детски лагери, пътувания до България, организиране на разнообразни програми за деца, където усвоените знания да могат да се практикуват. Явно е, че ученето дори и на родния език, е тясно свързано с възможностите за неговата употреба. Грижа на българската общественост и на нейните институции е да осигурява все повече такива възможности за младото поколение.

да стане част от системата на гражданското общество и на демокрацията. Изискването всеки да играе роля в създаването на отговорно и взаимно подпомагащо се общество, което да осигурява фундаменталните права на всеки, се превръща в неотделима част от понятието за демокрация.

Това основно демократично изискване, което трябва да стои в центъра на всички образователни планове, възниква поради драматичното развитие на „информационните общества“, които очевидно ще имат огромно влияние върху бъдещето. Дигитализацията на информацията доведе до гигантска революция в комуникациите, при формирането на мултимедийните системи и при забележителната експанзия на компютърните информационни мрежи. От 1988 г. насам Интернет, например, удвоява всяка година броя на своите абонати и мрежи, както и коли-

Обучение по родолюбие за българските деца в Унгария

Пред българската културна общественост в Унгария стои нелеката задача да разработи определени изисквания, по които да се води обучението на младото поколение. Наличието на двуезиково училище в Будапеща, както и някои просветни звена към самоуправленията в провинцията прави наложително сериозното обмисляне на постановките, по които да се обогатяват знанията и да укрепнат роболюбивите чувства на нашата младеж. В това отношение особена роля могат да изиграят педагогическият колектив на Българо-унгарското училище „Христо Ботев“, Изследователския институт на българите в Унгария, Катедрите по български език и литература в Будапеща, Сегед и др.

Грижата за запазване на българския език, традиционната и съвременна култура налага подход към тези проблеми както в български, така и в унгарски план, т.е. запознаване със състоянието на България, както и с проблемите, възникнали в средата на унгарското обкръжение.

Запознаването с родния език и литература, изкуство, традиция, съвремие и т.н. става по възрастови групи, разделени по следния начин:

а) познания, добивани до края на четвърти клас

б) познания, добивани до края на шести клас

в) познания, добивани до края на осми клас

г) познания добивани до края на десети клас

С десети клас завършва задължителното обучение на децата в Унгария. Изискванията за обучението до дванадесети клас предстоят да бъдат разработвани допълнително като изисквания за зрелостните изпити.

При първата група вниманието е съсредоточено предимно върху правоговора и правописа, като в обучението се вплитат текстове и обяснения, свързани с родинознанието, изразени в най-лесна за възприемане форма, получаването на първични исторически и географски познания за българската държава, за преселването на българските градинари, за празниците и традициите в семейството, за фолклора – гатанки, песни, скоропговорки, приложното изкуство – правене на мартеници, суровачки, развитие на общата култура чрез посещение на музеи, изложби, кинопрожекции и др. Необходимо е да се придобият елементарни познания относно околната чуждоезична и чуждоетнична среда.

чеството предавана информация. Повече от пет милиона компютри понастоящем са свързани с нея и броят на абонатите се изчислява на около 20 милиона. Макар че влиянието на тези мрежи е все още ограничено поради сравнително малкия брой хора, които притежават нужната техника и ноу-хау, всички са убедени, че тази неподлежаща на ограничаване революция ще продължи, като количеството обменяна информация ще става все по-голямо, а необходимото за това време – все по-кратко. Благодарение на достъпните цени на оборудването тези нови технологии неотклонно търсят своето място във всички сфери на живота.

Тази технологична революция е абсолютно необходима, за да бъде разбран съвременният свят и родените от него нови форми на социализация и дори нови типове индивидуална и колективна идентичност. Експанзията на информационните

Разширяването на вече споменатите знания се извършва през следващия етап на обучение до шести клас. Тук трябва да се изискват вече добре оформени езикови и литературни познания, да се разширяват знанията относно родината-майка - географски, исторически, политически - както и познания, необходими за интегрирането в унгарската среда, като се използва съпоставителният метод между двата етноса - както във времето, така и регионално.

В същата схема е желателно да се задълбочават знанията на младежите като се използват сравнения не само между българския и унгарския език, култура - традиционна и съвременна - а се привлекат за опознаване и елементите, характерни за други етнически групи, сред които живеят българите - сърби, хървати, немци, словаци, гърци, арменци и др., да се изтъкват общоевропейските, националните и верските особености. Целенасочено да се развиват знанията по туристическа география, свързана с България и т.н.

При последната възрастова група, освен всички придобити знания, трябва ясно да се изтъква сегашното състояние на малцинствената група, нейните права и задължения като отделен етнос и включването ѝ в унгарската общност. Да се разширят познанията и за други български групи в Европа и света. Свободно да се борави с езика, литературата и културата на българи и унгарци, както традиционна, така и съвременна. Опознаване и подготовка за вземане на участие в онези институции, които са действащи звена меж-

ду етносите на територията на Унгарската република, България и съседните страни. За целта не е без значение да се организират учебни екскурзии, викторини на различни географски, исторически и културни теми, отпускане на награди за проявена дейност в областта на българските или българо-унгарски културни проблеми и др.

Изследователският институт на българите в Унгария възнамерява привличането и организирането на кръжок за учениците от горните класове в училището, които да събират материали и съставят архив, свързан с разпространението на групи българи в Унгария, исторически данни за заселването им и миграцията им по време и по родове, материалната и обичайната им система, като се започне от отделното семейство до цялостната общност по населени места. Привличане на състави за български и унгарски народни танци, излъчване на декламатори, разказвачи на приказки, изпълнение на обичаи и пр.

Набелязаните най-общо мисли и предложения, е необходимо да се обсъдят детайлно от специалисти по теми с конкретни указания. Разработването на изискванията на българската общност в Унгария за обучение на българските деца, от една страна, ще даде сигурен ориентир за най-необходимите знания и умения, които трябва да придобият децата, основани на широкия консенсус на българската общественост, а от друга - ще гарантира законово финансирането на това обучение от унгарска страна.

технологии и мрежи в един и същи момент насърчава комуникациите с другите хора, понякога на огромни разстояния, и същевременно засилва тенденциите към бягство и изолация. Развитието на „телеработното място“, например, може да разруши колегиалните връзки и ние сме свидетели на нахлуването на огромен брой развлекателни дейности, които изолират хората, останали насаме с компютрите си. Вече бяха изказани известни опасения относно това развитие. Някои смятат, че достъпът до този виртуален свят може да доведе до загуба на чувство за реалност, както и че процесите на обучение и достъпът до знанието се изплъзват от контрола на формалните образователни системи, а потенциалните последствия за социализацията на младите хора и на подрастващите в резултат на този процес биха били сериозни.

За обучението по български език и литература в България и Унгария на съвременния етап

За целите на обучение по български език и литература с оглед на съвременното развитие на средното общообразователно училище в България.

В развитието на обучението по български език и литература в България се забелязват същите тенденции, които се очертават в системата на родноезиковото образование в източноевропейските страни.

Дълбоките общественно-икономически преобразования в България наложиха период на реформи. Програмите и учебниците от последните години се изготвят с оглед на съвременните постижения на лингвистиката, психолингвистиката, методиката, психологията, дидактиката и на литературоведската наука. И ако днес езиковата и литературната подготовка на учениците все още не задоволява, то е защото се допускат някои основни грешки, които правят невъзможно развитието на заложените в учебната документация положителни идеи.

При демократизиране на общественно-политическата система не е трудно да се прецени, че пред образованието по български език и литература дълги години бе поставяна една максималистична цел – да се изгради у всички ученици висока езикова и литературна култура като ком-

понент на така наречената "многогранно развита личност". По този начин целта се идентифицираше с идеалния резултат от постигането на идеята.

Преодоляването на този неоправдан максимализъм започна в началото на 90-те години с преодоляване на унифицирането на целите. Разбира се, таксономията на целите едва ли може да се представи без известно унифициране на очакваните на изхода крайни резултати от обучението. Въпросът е обаче наред с общото, до което трябва да достигнат учениците на определена степен от тяхното развитие, да се посочват и други възможности, гарантиращи даден резултат чрез правото на избор. Например целта да се формират у учениците комуникативно-речеви умения за общуване във всички сфери на действителността е мотивирана от съвременни позиции. В тази обща формулировка обаче не се очертава онова равнище на владение на езика, което е необходимо и достатъчно на всички български граждани да живеят и работят в България. В целта не се залагат същевременно и възможности да се овладее езикът и според комуникативните потребности и интересите на подрастващите. Нещо повече, в българските училища в чужбина дори се използват учебните програми по

Връщайки се отново към образованието и културата, изглежда че най-голямата опасност, която новите технологии носят, е създаването на разделение и неравенство. Това ново неравенство може да възникне между различни общества, т.е. между обществата, които са се приспособили към тях и обществата, които не могат да го направят поради липса на средства или поради липса на политическо желание. В този случай обаче, разликата между развитите и развиващите се страни не е толкова заплашителна, тъй като вече са предприети стъпки за осигуряване на основните инфраструктури за развиващите се страни и съществуват всякакви възможности технологическият пробив да позволи на развиващите се страни да се оборудват с напреднали технологии още в самото начало. Бързият технически прогрес може дори да предложи нови възможности за развитие като отвори към

български език и литература, предназначени за масовото средно общообразователно училище в България, без те да са съобразени със спецификата на езиковата среда и с изучаването на езика на съответната страна. Унифицираните програми и учебници иманентно крият недостатъци, като пренебрегват индивидуалното развитие на децата и не отчитат специфичните условия на средата, в която те живеят.

За осъществяване на образователната реформа в България бяха направени решителни стъпки. Преодоляна бе идеологическата обремененост, особено на обучението по литература както във формулирането на целите, така и в подбора на учебното съдържание и в интерпретирането на учебния материал.

В традициите на българското образование езикът и литературата са две страни на един общ учебен предмет. При опитите да се определи обща цел на обучението по български език и литература почти винаги се достига до механично обединяване на специфичните цели на родноезиковото и литературното обучение. Структурирането на учебното съдържание по български език и по литература се извършва по самостоятелен път, без оглед на някакво взаимодействие, а после се търсят общите моменти и се извеждат като обединяващи.

През последните години усилията все по определено се насочват към изработването на **държавни образователни стандарти**, които да очертават целите; учебното съдържание (задължителния минимум и варианти за задълбочаване и раз-

витие на подготовката и компетентността на учениците); критериите за оценяване и пр.

Изходно положение при определяне на държавни изисквания към обучението по български език и литература са идеите за единно и диференцирано образование. Представата за единно образование се свързва преди всичко със създаването на стандарт (инвариант), с изграждането на единна система за оценка на резултатите от обучението. Диференцирането се търси във вариантите на програмите, формите на обучение, училищата и др.

Системата се изгражда, като се има предвид взаимодействието между двете основни съставки на предмета (езика и литературата), което се осъществява:

- пряко - езикът се овладява чрез художествени текстове, а литературните произведения се изучават чрез анализ на художествените средства;

- косвено - овладяването на езика е предпоставка за усвояване на литературните творби, а развитието на литературната култура благоприятства развитието на комуникативната компетентност.

Прякото взаимодействие изисква непосредствено близки взаимоотношения между езика и литературата при определяне на конкретните цели и при подбора и структурирането на учебното съдържание. Косвеното взаимодействие се търси главно в единството на резултатите от обучението.

Двата начина на взаимодействие между език и литература при изграждане на системата на обучение позволява да се постигне единство от двете съставни

света голям брой изолирани региони и осигури възможност на хората в тях да контактуват с целия свят. В особено важната сфера на научните изследвания той може да улесни достъпа до международните бази данни и да позволи изграждането на „виртуални лаборатории”, посредством които научните работници от развиващите се държави ще могат да работят в собствените си страни, а по този начин ще се ограничи и изтичането на мозъци. Проблемът, възникнал по отношение на цената на необходимите за новите технологии инфраструктури, е на път да се разреши от само себе си и в резултат на масовото поевтиняване на оборудването. В заключение, вероятно различията ще възникнат главно между обществата, способни да произвеждат информация и тези, които само ще я ползват, без да имат реална тежест в обмена.

части на предмета и същевременно да се запази относителната им самостоятелност.

Единството следва да се постига при определяне на целите на предмета, свързани с формиране на желано поведение у подрастващите (комуникативно-речево, емоционално-оценъчно и пр.). Относителната самостоятелност се запазва при определяне на отделните стандарти на учебното съдържание по български език и литература.

В учебния процес е възможно да се осъществява преобладаващо пряко взаимодействие между езика и литературата или преобладаващо косвено на различни етапи от обучението. Тази възможност се свързва с допускането на различни варианти на обучение - различни програми, учебници, училища.

Вариантите обаче следва да водят до определен инвариант на резултатите.

Общата цел на предмета български език и литература е насочена към формиране у учениците на способности за възприемане и създаване на стилистично диференцирани текстове, за формиране на емоционално-оценъчно отношение и нагласа за възприемане и създаване на духовни ценности.

Постигането на целта се свързва с различните степени на обучение, с различен учебен материал, с различни социокултурни характеристики на подрастващите и пр. С други думи, така поставената цел се декомпозира в определени крайни резултати за всяка училищна степен.

В **началната училищна степен** могат да се разграничат **два цикъла на обучение**: I-II клас и III-IV клас, където изисква-

нията най-общо на изхода се свеждат до следното:

II клас

- Да се осъществи начално ограмотяване на децата и да се стимулира езиковият им усет.

- Да се формират умения за свободно четене и възприемане на кратки текстове от детската литература и народното творчество.

III-IV клас

- Да се овладеят на емпирично равнище правоговорни, правописни и пунктуационни норми, лексикални и граматически средства на езика. Да се развие речевият опит на учениците въз основа на езикови явления (синонимия, антонимия, омонимия, паронимия, преносно значение на думата и пр.), без да се осмисля теоретично тяхната същност.

- Да се усъвършенстват уменията за четене, разбиране и преразказване на литературна творба. Да се формира нагласа у подрастващите за възприемане на художествени произведения.

В **основното училище** се очакват резултати след обучение също на два цикъла:

V-VI клас

- Да се усвоят лингвистични знания на начално теоретично равнище, които да подпомогнат осмислянето и използването на изразните възможности на езика в различните комуникативно-речеви ситуации. Да се изградят умения за ориентиране в ситуацията на общуване, за възприемане и създаване на текстове от разговорно-

Фактически, оказва се, че най-големите разминавания ще възникнат вътре в рамките на дадено общество между тези, които могат да ползват новите технологии и тези, които нямат такава възможност: съществува реална опасност от общества с „бързи и бавни магистрали“, зависещи от индивидуалния достъп до технологиите. Възникването на информационните общества е предизвикателство както към демокрацията, така и към образованието и тези два аспекта са тясно свързани. Образователните системи носят главната отговорност: тяхна грижа е да осигурят всекиму средства да се справи с нарастващата лавина от информация, което означава да възпита критичен дух, необходим за систематизиране на информацията и за отделяне на полезната част от нея. Тяхна грижа е също да помогнат на хората да оценяват критично обществото на медиите и да отсяват

битовата, официално-деловата и учебно-научната сфера на общуване.

- Да се формира усет и нагласа за възприемане на народното творчество; да се усвоят знания за основни литературни понятия, факти и явления, да се изградят умения за анализ, синтез и за осмисляне на художествена творба

VII-VIII клас

- Да се усвои минимум от лингвистични знания и комуникативно-речеви умения, които гарантират всяка човешка дейност на дадения етап от развитието на подрастващите. Да се формира отношение към българския език и такова речево поведение, което:

- осигурява необходимия и достатъчен речев опит за пълноценно овладяване на основите на науките;

- дава възможности за всекидневно общуване и за задоволяване на духовни потребности.

- Подрастващите се подготвят да възприемат художествената литература като ценност, да изпитват стремеж и необходимост от общуване с нея; да умеят да анализират езика на художествената творба и да осмислят посланието, заложено в нея, да откриват нравствените ценности, издигнати до общочовешки истини.

В **гимназията** крайните резултати от обучението се очертават както следва:

IX-X клас

- Да се изгради у учениците езикова компетентност, която да гарантира участието им в икономическия и обществено-политическия живот на страната:

- да се повиши степенята на развитие на комуникативно-речевите умения за възприемане и създаване на официално-делови, научни и публицистични текстове;

- да се обогати речника на учениците със специализирана лексика в съответствие с професионалната им насоченост.

- Да се овладеят методологически умения и ключови знания за общия художествен процес. Да се формира естетически вкус и необходимост за общуване с изкуството

XI-XII клас

- Да се постигне такава комуникативна компетентност, която да позволява на подрастващите да продължат образованието си в по-висока степен. Да се осмислят метаязиковите понятия и да се осъзнае връзката и взаимодействието между българския език и другите езици, което да осигури по-нататъшно овладяване на чужди езици и езиково развитие на личността.

- Да се постигне естетическо и общокултурно развитие на личността, да се формират критерии за действителните стойностни образци в изкуството.

Такова разграничаване на обучението в цикли се основава на възрастовото развитие на децата и позволява по-голяма мобилност при задоволяване на потребностите и интересите на учениците. Цикличността гарантира относителна завършеност на обучението при преминаване от едно училище в друго или при прекратяване на задължителното обучение на 16-годишна възраст.

информацията, която не е нищо повече от ефимерна и злосторителна повинна. Гигиеничността на „реалното време“ е в конфликт с „времето след събитията“, т.е. с времето, нужно за оценка, времето за култура и за усвояване на знания. Разбира се, използването на новите технологии в училище може да приеме различни форми. При всяко положение обаче трябва да се запази принципът за равенство на възможностите, а целта трябва да бъде хората, които изпитват най-голяма нужда, защото са най-онеправдани, да спечелят свое собствено разбиране за света. По този начин, осигурявайки работещи способности за социализация, образователните системи ще положат основите на гражданството в информационното общество.

Информационните и комуникационните технологии без съмнение могат да предложат на всеки средство за неформално образование и да станат една от най-

За целите на чуждоезиковото обучение в България

II клас

- Да се усвоят по-важни произносителини особености на един чужд език и да започне изграждането на речник с битовата лексика на този език.

III-IV клас

- Да се достигне **начално равнище** на владееене на един чужд език:

- да се формират умения за елементарно речево общуване в семейна, училищна и обществена среда;

- да се изгради първоначална представа за страната и речевия етикет на изучавания език.

V-VI клас

- Да се усъвършенстват уменията за писане и четене, за слушане и говорене в различни ситуации на общуване.

- Да започне овладяването и на *втори* чужд език, като се даде първоначална представа за звуковата система, произносителните и лексикалните възможности на езика; да се формират умения за сравнителен анализ на граматическите явления в изучаваните езици.

VII-VIII клас

- Да се постигне **основно равнище** на владееене на първия чужд език.

- да се разширят възможностите за общуване предимно в разговорно-битовата и учебно-научната сфера; да се формират познания за географски, исторически и етнографски особености на страната, чийто език се изучава.

- Да се достигне начално равнище на владееене на втория чужд език.

IX-X клас

- Да се изградят умения за пълноценно възприемане и възпроизвеждане на художествени и научно-популярни текстове на изучавания първи чужд език. Да се формира нагласа за възприемане на съответната чужда художествена литература.

XI-XII клас

- Да се достигне **високо равнище** на владееене на първия чужд език:

- учениците свободно да могат да общуват в основните сфери на живота;

- да се изградят познания у подрастващите във връзка с географски, исторически, етнографски и културни аспекти на съответното чуждо странознание.

- Да се достигне основно равнище на владееене на втория чужд език.

- Да се осигури възможност за овладяване на начално равнище и на *трети* чужд език.

Идеен проект за обучението по български език като роден в условията на унгарската действителност въз основа на опита в Българо-унгарското средно езиково училище „Христо Ботев“ - Будапеща

На съвременния етап от развитието на образователната система се очертава необходимостта от цялостна концепция за езиковото развитие на младите българи, които живеят в Унгария. На предно място в тази концепция следва да се предвидят

важните обменни системи на учещото се общество, в което различните степени на образователния процес ще бъдат радикално преосмислени. Още по-конкретно, развитието на тези технологии, чието умело използване прави възможно непрекъснатото разширяване на границите на знанието, ще доведе до преразглеждане на ролята и функциите на образователните системи в контекста на образованието през целия живот. Комуникациите и обменът на знания вече няма да представляват просто един от фокусите на човешката дейност, а фактори, които допринасят за пълноценното развитие на личността в контекста на новите форми на социален живот.

социално-икономическите гаранции, които ще осигуряват овладяването на българския език от българите в Унгария. Необходимо е да се има предвид и спецификата на билингвизма на подрастващите. От особено важно значение е да се осигури взаимодействие между обучението по български език и по унгарски език в учебните програми, това взаимодействие да се ръководи и контролира от обучаващите в училището. Изучаването на други езици (английски, немски, френски, руски и др.) е необходимо да съдейства за езиковото развитие на децата, а не да забавя или пречи на пълноценното овладяване на българския и на унгарския език.

От такава гледна точка **системата от цели** на обучението по български език следва да бъде съобразена с необходимостта да се дадат възможности на всички ученици да овладяват книжовния език, за да достигнат такава **комуникативна компетентност**, която е в съответствие с изискванията на действителността и потребностите на личността. Необходимо е да се имат предвид нееднаквите социокултурни характеристики на подрастващите, за да могат учениците да усвояват пълноценно комплекс от знания и умения за речево общуване, което е потенциален компонент на всяка човешка дейност. В обучението по български език да се формира нагласа за съзнателно и непрекъснато усвояване и усъвършенстване на българския език; да се откроява общото и различното от унгарския език; да се изгражда в съзнанието на ученика необходимата метатеоретична основа и да се развиват речевите механизми за овладяване и на други езици. Постоянно да се

развива езиковият усет на учениците, целенасочено да се формира у тях общителност като същностна характеристика на речевото поведение на подрастващите.

Конкретизирането на целите за всяка училищна степен се прави във връзка с определяне на необходимото и достатъчно учебно съдържание за езиково развитие на учениците в началното, основното и средното училище.

Основните научни постановки в лингвистиката, психолингвистиката, социолингвистиката, методиката на родноезиковото и чуждоезиковото обучение, които се имат предвид в предлагания идеен проект за изграждане на система на обучение по български език, най-общо могат да се сведат до следното:

- Различават се три аспекта на езика: езикът като система, езикът като процес и езикът като резултат.

- Езиковата и комуникативната компетентност се свързват с различни равнища на овладяване на езика.

Перспективите на развитие на обучението по български език на сегашния етап се определят от някои по-важни особености на **учебното съдържание**:

- Учебното съдържание по български език най-общо се определя от социалната поръчка и по-конкретно от социалната функция на езика. Включва се онова, което дава възможност на учениците да общуват пълноценно в действителността, в която живеят и работят.

- В съдържанието се отразява структурата на речевата дейност - включват се онези знания и умения, които са необходими на учениците за възприемане и

Четири столба на образованието

Идващият нов век ще открие неподозирани средства за комуникация и за движение и съхраняване на информацията, които ще наложат на образованието две противоречиви на пръв поглед изисквания. Образованието трябва да предава ефикасно и в големи количества една постоянно нарастваща и еволюираща маса от знания и ноу-хау, подходящи за нуждите на „цивилизацията на знанието“ и за изграждането на основните умения, необходими за бъдещето. В същото време то трябва да намери и обозначи опорните точки, необходими на хората, за да не бъдат погълнати от лавината от бързопреходна информация, нахлуваща все повече в обществената и в личната сфери на живота, но заедно с това – да запази като своя основна цел развитието на индивида и на обществото. При това положение

създаване на речеви съобщения с различен стил и жанр.

- Обемът на съдържанието се определя от нуждите на речевата практика на учениците на всеки етап от тяхното развитие, съобразена с унгарската езикова среда, както и от изразните възможности на езика.

- Структурирането на съдържанието се извършва в съответствие на изискването за усвояване на нормата в стила и с оглед на взаимодействието с унгарския език. Определя се от разпределението на езиковите единици в системата на езика (по езикови равнища) и с оглед на развитие на езиковия усет у учениците, на вътрешната нагласа за използване на определени езикови средства в речта.

В контекста на казаното могат да се формулират **принципи за подбор и структуриране на учебното съдържание:**

- принцип за пряка и многостранна връзка със социално-икономическите явления на унгарската действителност;

- принцип за диференциация на комуникативните потребности на подрастващите;

- принцип за системност и функционалност на езиковите единици за съпоставимост по сходство и различие със системата и функционирането на унгарския език;

- принцип за целесъобразност в речевата практика с оглед на възрастовите възможности на учениците и билингвистичните им характеристики.

Формулираните принципи са свързани преди всичко с теоретичната представа за това как трябва да се подбира и структурира учебно съдържание, така че

изучаването на езика да е обществено детерминирано и вътрешно мотивирано, за да е съобразено с възрастовите възможности на децата, да отговаря на съвременните научни постижения. Важен е обаче и въпросът от какво трябва да се избира, **какъв да бъде „пълнежът“ на учебното съдържание, какво да се включва в него.**

Известно е, че логиката на науката не може да бъде логика на учебното съдържание по учебния предмет. Не е възможно изградената система на езика в лингвистиката да намери пълно отражение в учебното съдържание по български език. Това не означава, че просто трябва да се извадят някои „разклонения“ на системата. Решението следва да се търси в подбора на **езикови факти и явления** с оглед на конкретни цели:

- да се подберат структурообразуващи понятия, които могат да бъдат оптимална теоретична основа за изграждане на металингвистична култура у подрастващите;

- да се застъпят функционалните стойности на езикови единици, които да са основа за осъзнато развитие на речта на учениците;

- да се открият езикови явления, въз основа на които да се развива езиков усет у учениците - синонимия, антонимия, парафраза и пр.

Психолингвистичното разбиране за елементарните действия на човека, който участва в речевото общуване, позволява в учебното съдържание **комуникативно-речевите умения** да се включват като сложна структура от умения, съответстващи на психологическите звена в процеси-

образованието трябва да дава представа за света в цялата му сложност и същевременно ориентири, които да помагат на хората да намерят своя собствен път в него.

При тази бъдеща перспектива класическите решения за образованието, които се базират повече на количеството натрупани знания, стават неприемливи. Вече не е достатъчно всяко дете в началото на живота му да бъде затрупано с куп знания, които да ползва по-нататък. Всеки индивид трябва да бъде обучен да използва възможностите за обучение през целия си живот, както за да обогатява собствените си знания, така и за да се приспособява към променящия се, сложен и взаимозависим свят.

Ако искаме да успее в тази цел, образованието трябва да бъде организирано

те на разбиране и създаване на речеви съобщения.

Така подборът на умения, които следва да се включат в учебното съдържание, се прави от четири основни групи умения: *езикови, общо текстови, стилови и неречевите*.

Първата група са умения за разпознаване и анализ, за подбор и комбинация на езикови средства; втората - това са умения, свързани с общите семантични и структурни характеристики на текста; в третата група уменията са свързани с функционално-стилистичната определителност на текста и в четвъртата група са уменията за ориентиране в ситуацията на общуване или в конкретната речева ситуация.

Такова разчленяване на умения-компоненти има известни недостатъци. Опитът обаче да се представят двете комуникативно-речеви умения (рецептивното и продуктивното) в разгърнатата система от умения, т.е. да се операционализира структурата на комуникативно-речевите умения е необходима, защото:

- позволява да се определи минимумът от умения, които са необходими на учениците за възприемане и създаване на различни типове текстове;

- показва, че не е възможно отделните типове комуникативно-речеви умения да се овладяват в един определен клас, в няколко урока и пр.;

- дава възможност тези умения да се изграждат целенасочено в системен курс по роден език;

- позволява да се контролира формирането на уменията, като се измерва степента на развитие на отделните умения-компоненти.

Уменията за възприемане и създаване на текстове имат някои по-обща особености:

- Комуникативно-речевите умения винаги се реализират по двойки (за възприемане и за създаване). Формирането им обаче може да става относително самостоятелно.

- Уменията за възприемане и за създаване на устни и писмени съобщения имат общи съществени (по родов признак) и различни несъществени (по видов признак) характеристики.

- Изграждането и развитието на рецептивни и продуктивни умения е във връзка и зависимост от езикови и речеви единици, които се овладяват в различни моменти от родноезиковото обучение. Затова тези умения се формират постепенно и поэтапно.

Практическата насоченост на обучението по български език изисква за нуждите на учебното съдържание да се подбират *комуникативни ситуации и дейности*. Подборът се прави с оглед на комуникативните потребности на всеки етап от развитието на децата и в зависимост от възрастовите им възможности.

Опитът показва, че поради многоаспектността в усвояването на езика, не е достатъчно резултатно да се подбира и структурира учебно съдържание с оглед да се постигне едно равнище на владееене на езика в целия системен курс по български език в училище (за всички училища, за всички ученици).

Тук предлагаме решението да се търси

около четири фундаментални типа обучение, които в течение на живота на всеки да служат като стълбове на знанието: **да се научим да знаем**, което означава да овладеем способността да разбираме; **да се научим да правим**, така че да успяваме да бъдем градивни при всякакви условия; **да се научим да живеем заедно**, така че да участваме и да сътрудничим с останалите хора във всички човешки дейности; **да се научим да бъдем**, а това означава да се движим напред и се обуславя от предишните три принципа. Разбира се, тези четири принципа на знанието формират едно цяло, тъй като между тях има много допирни или пресечни точки.

По традиция формалното образование е изградено главно, ако не и изцяло, върху принципа „да се научим да знаем” и в по-малка степен върху принципа „да се научим да правим”. Що се отнася до вторите два принципа, тук повече се

чрез определяне на няколко равнища, до които е необходимо и възможно да достигне овладяването на български език в училище. Като се съобразяваме със съвременните научни постижения и отчитаме изискванията на обществото към езиковата подготовка на подрастващите, можем да определим **три равнища на овладяване на български език в училище:**

- Първото равнище, на което всеки ученик трябва да овладее българския език в българското училище в Унгария, е основно равнище

- Второто равнище е ситуативно равнище на владеење на езика - осигурява право на избор на тези ученици, които имат природо-математическа насоченост, като им позволява да усъвършенстват българския си език според комуникативните си потребности.

- Третото равнище на владеење на езика е подчертано металингвистично - осигурява право на избор на учениците с хуманитарна насоченост, позволява езикът да се овладее според потребностите им да овладяват повече езици, според нагласата им за възприемане и създаване на духовни ценности.

Основното равнище, на което трябва да се овладее българския език в училище, се достига в края на основното училище. Осигурява развитие на езиков усет у учениците, овладяване на лингвистични знания и комуникативно-речеви умения, които гарантират нормалната дейност на човека, дават възможности за всекидневно общуване, за задоволяване на духовни потребности, за участие в междудържавното икономическо и отчасти в обществено-политическо общуване.

В началното училище (I-IV клас) акцентът се поставя върху началното ограмотяване на децата, върху развитието на речевия им опит и стимулирането на езиковия им усет. В учебното съдържание на емпирично равнище се включва овладяването на правоговорни, правописни и пунктуационни норми, на лексикални и граматически средства на езика. развитието на езиковия усет се свързва с конкретни езикови явления, без да се осмисля тяхната същност - синонимия, антонимия, омонимия, паронимия, парафраза, многозначност на думата, пряко и преносно значение на думата.

В основното училище (V-VIII клас) учениците получават минимум лингвистични знания и комуникативно-речеви умения, продължава развитието на езиковия им усет.

Лингвистичната информация, необходима за достигане на основното равнище, обхваща:

- фонетични знания, пряко свързани с книжовния изговор и правопис;
- лексикални знания, позволяващи съзнателно обогатяване на активния речник;
- граматически знания, лежащи в основата на метаезика и подпомагащи овладяването и на чужд език;
- стилистични знания, подпомагащи осмислянето и използването на изразните възможности на езика в различните комуникативно-речеви ситуации;
- речеведски понятия, обслужващи речевата практика на учениците (и в перспектива).

Например при изучаване на фонетика акцентът се поставя върху ударението и ви-

разчита на шанса или пък те се възприемат като естествен резултат от спазването на първите два. В рамките на цялостното образование еднакво внимание трябва да се обръща и на четирите принципа, а образованието трябва да се приема като цялостен жизнен опит, да се свързва не само с усвояването, но и с прилагането на наученото и да се фокусира както върху индивида, така и върху неговото място в обществото.

Още в началото на своята работа Комисията имаше чувството, че предизвикателствата на идващия век задължително ще включват промяна и в целите на образованието, и в очакванията, които му възлагат хората. Широкият всеобхватен поглед върху образованието трябва да цели да осигури на всеки възможност да открия съкровището, скрито у самия него. Това означава да надраснем схващането,

довете звукове: гласни (широки и тесни) и съгласни (меки и твърди; звучни и беззвучни). Знанието, че българското ударение е свободно и непостоянно кара учениците да бъдат внимателни, когато произнасят думата и нейните форми, да заучават новата дума заедно с нейното правилно ударение и пр.

От областта на лексикологията например знанието за домашни и чужди думи, за синоними и многозначни думи позволява на учениците съзнателно да търсят връзки между българския и унгарския си речников запас, да обогатяват активния си речник и на двата езика.

Изучаването на структурообразуващи понятия на граматиката като съществително име, прилагателно име, глагол, изречение, сказуемо и пр. следва да бъде синхронизирано с програмата по унгарски език, за да не се допуска излишно повтаряне. Акцентът да се постави върху осмисляне на сходството и различието в граматическите категории на двата езика.

Езиковият усет продължава да се развива във връзка с определени още от началното училище езикови явления, като се имат предвид и някои нови лингвистични факти (фразеологизми, връзки на изреченията в текста, функции на текста и т.н.). Изискването е учениците да изпълняват задачи, без в условието да се споменава за какво езиково явление става дума, като се включва различен речев материал. Ето например една задача от такъв тип: *С кой от следващите изрази може да се замени подчертаният израз в текста: „Петре, ти по-добре си гледай твоите работи! Не бъди на всяка манджа меродия!“* – „на

пух и прах“, „пет пари в кесия“, „вири си носа“, „пъха си носа“, „ни лук ял, ни лук мирисал“?

От структурата на рецептивното и на продуктивното комуникативно-речево умение се подбират умения, които се формират:

- въз основа на теоретично осмисляне на езикови средства;
- във връзка с основни семантични, структурни и функционални характеристики на текста;
- с оглед на типови ситуации на общуване.

Второто равнище на овладяване на езика, което се подготвя в средното училище, се свързва с повишаване степента на развитие на комуникативно-речевите умения за възприемане и създаване на официално-делови, научни и публицистични текстове. Вниманието се насочва и към обогатяване на речника на учениците със специализирана лексика. Доминиращо значение има изучаването на езика като процес и като резултат, т.е. засилва се комуникативната страна на обучението.

Третото равнище на овладяване на езика се подготвя също в средното училище. Водеща е ролята на езика като система. Тук сравнително на високо теоретично равнище се осмислят езиковите явления. Разширява се съзнателният елемент в овладяването на езика, въз основа на който се повишава и комуникативната компетентност на учащите се.

На това равнище на владение на езика у учениците се формират умения за самостоятелно познание на езика, усъвър-

че образованието е просто средство или процес, на който се подчиняваме с желанието да постигнем определени цели (ограничени в рамките на способностите, капацитета и икономическите ни възможности) и да го възприемем като нещо, което ни помага да се развием като пълноценни личности – накратко, да се научим да бъдем.

Да се научим да знаем

Това е такъв тип обучение, което означава овладяване не толкова на класифицирана и систематизирана информация, колкото овладяване на методите на познание, а това е нещо, което може да се приеме както като средство, така и като цел на живота. Като средство то помага на всеки да разбере напълно своята среда, за да живее достойно, да развива професионалните си умения и да контактува с

шенстват се уменията за речево общуване в учебната и извънучебната дейност. Занятията са насочени и към бъдещата дейност на подрастващите, към тяхното професионално ориентиране. Прави се стилно-езиков анализ и се парафразира устна и писмена реч, разкриват се отношенията между българския език и унгарския, между книжовен език и диалекти в нормативен и във функционално-стилистичен аспект, търсят се закономерностите в историческото развитие на българския език, критерии за изграждане на езикова култура. Тук пряко се откроява връзката на българския език с другите езици. Българският език става център на интегралните взаимоотношения в двата аспекта на обучение: на системата на езика и на нейното функциониране.

При определяне на стандарти за достигане на всяко равнище се дава възможност за вариативност на програмите и на учебниците, за овладяване на българския език в различни видове училища.

В училището се осъществява и **факултативна подготовка**, наред с общозадължителната. Факултативът е предназначен

за ученици със специални интереси към езика (и към чуждия). Той осигурява възможности за разширяване на подготовката по български език, гарантира в по-голяма степен равностойно овладяване на български и на унгарски език.

Най-общо предимствата на така представения идеен проект за обучение по български език могат да се очертаят като:

- Гарантира се равнище на минимум от знания и умения за нормална комуникация като инвариант за всички ученици, завършващи основното училище.

- Дава се право на избор на всички ученици, завършващи средното училище, да достигнат такава комуникативна компетентност, която отговаря на хуманитарната ила на природо-математическата и техническата им насоченост. Правото на избор се разпростира и върху начините, по които могат да се достигнат отделните равнища на владение на езика.

- Постига се обективност на резултатите. Стимулира се развитието на децата с определени наклонности към езика.

другите. Като цел то се основава на удоволствието да разбираш, да знаеш, да откриваш. Въпреки че поради огромната важност на приложното знание днес учението без някаква непосредствена практическа цел става все по-рядко явление, тенденциите към удължаване на периода на обучение и повече свободно време вероятно ще доведат до нарастване на броя на зрелите хора, които желаят да се насладят на удоволствието от личното откритие. Разширяването на знанията дава възможност на хората да разбират по-добре различните страни на своята среда, събужда интелектуалното любопитство, стимулира критичната преценка и помага на личността да бъде реалист като изразява свое независимо мнение. Поради това, жизнено важно е всички деца, където и да се намират, да имат възможност да овладеят по подходящ начин научния подход и така да станат „приятели на

Специфики на билингвизма при българо-унгарски двуезични деца

През последните десетилетия двуезичието е предмет на многобройни изследвания. В наши дни вниманието е съсредоточено предимно върху социолингвистичната страна на билингвизма (ситуативна употреба на езиците, редуване на езиковия код, политически проблеми, образование, културна и езикова идентичност), докато психолингвистичният му аспект не е толкова подробно проучен.

Целта на настоящето изложение е да обогати познанията за механизма на двуезичието, с помощта на изследване процеса на активизация на лексикални единици и разбиране (перцепция) на изречения. Въз основа на изследвания, направени при едноезични деца, може да се допусне предположението, че съществува връзка между активизацията на лексикални единици от менталния речников фонд и перцепцията на речта. С помощта на извършените опити, от една страна, се търси отговор именно на този въпрос, а от друга страна в центъра на вниманието стоят менталните процеси на двуезичните деца.

Изследването на процеса активизация на лексикални единици има за цел да установи по какъв начин и с каква скорост се ориентира едно дете в актуалния си речников фонд. Под актуален речни-

ков фонд се разбира онази съвкупност от лексикални единици (думи), които в процеса на речевата перцепция се изпълват с допълнителна енергия, т.е. се активизират. Процесът на лексикалната активизация обикновено се разделя на две части:

а) лексикална селекция - избиране на желаната лексикална единица (лема) от възможните алтернативи;

б) фонологично кодиране - сравняване на избраната единица с нейния фонологичен двойник (лексема).

Във връзка със структурата на речниковия фонд все още не е изяснено, дали в него се складират семантични единици и техните връзки, или семантичните единици са кодирани заедно със синтактичните отношения. Влиянието на езиковата специфика е също въпрос, който не е достатъчно проучен.

Гореспоменатите проблеми са много по-сложни, когато се изследват в контекста на билингвизма. Според Ф. Грожан билингвите не могат да се разглеждат като съвкупност от две или повече едноезични личности, тъй като те всъщност представляват специфични, но напълно компетентни слушатели-говорители, които имат равна, но различна по своята същност комуникативна компетентност от едноезичните.

науката” за цял живот. Що се отнася до средното и висшето образование, чрез основната подготовка учениците и студентите трябва да се запознават с всички съществуващи методи, концепции и реферативни материали, които предоставят нашето съвремие и научният прогрес.

Тъй като знанието е всеобхватно и многообразно, и при това постоянно се мени, все по-безсмислено е да се опитваме да знаем всичко – след периода на основното образование многодисциплинността се превръща в илюзия – но специализираното образование дори на бъдещите изследователи не бива да изключва общата подготовка. „Днес истински добре образованият човек се нуждае от широка база и от възможност да изучава малък брой предмети задълбочено. И двата подхода трябва да бъдат насърчавани през целия период на обучение.” Общото

Проучвания във връзка с активизацията на речниковия фонд при (унгаро-руски) двуезични деца са извършени от А. Яровинский. Той установява, че речниковият фонд на двуезичните деца съдържа приблизително два пъти повече думи, отколкото речникът на техните едоезични връстници. Между лексикалните единици има думи-еквиваленти, които се активизират паралелно и на двата езика, но се срещат и такива единици, които се появяват само на унгарски или само на руски език. В мозъка на двуезичното дете към двата езика функционират две различни системи, които си влияят взаимно (под формата на езикова интерференция, на пример).

Изследването на речевата перцепция (разбирането на изречения) също има важно значение, тъй като за сигурното възприемане на речта има нужда не само от богат, добре структуриран речников фонд, за декодирането на сигналите трябва и добра ориентация в граматичните и синтактичните отношения. При едоезичните деца Е. Салаи е установила средна корелация между активизацията на думи и разбирането на изречения.

Сегашното изследване се занимава именно с тези въпроси при унгаро-българските двуезични деца.

Методи и материали

Участници в изследването бяха общо 30 деца, като от тях 12 са унгаро-български билингви, 6 едоезични български и 12 едоезични унгарски деца, 16 момичета и 14 момчета, ученици от 4-5-6-ти клас (I. таблица). Двуезичните деца и българчетата са ученици в българското училище

в Будапеща, а унгарските деца са възпитаници на едно основно училище в I район. Всичките деца са със здрав слух и според мнението на техните учители, нямат проблеми в усвояването на учебния материал.

Таблица № I: Данни на участниците в проучването

Пол	Възраст (година/ месец)	Средна възраст
Момчета	10; 2 - 14; 1	11; 5
Момичета	11; 3 - 13; 10	12; 2
Общо	10; 2 - 14; 1	11; 9

Българските и унгарските едоезични деца представляваха в това изследване така наречената контролна група.

Децата получиха две задачи. Първата от тях беше свързана с перцепцията на изреченията. Този тест изисква детето точно да се ориентира в определени синтактични и семантични отношения. Способността за това е вече налице от четири годишна възраст, от 7 години очакваният резултат е 100%. Тестът се основава на бинарни решения, състои се от 10 изречения и 10 двойки (общо 20) картинки, свързани по смисъл с изреченията, но изобразяващи две по две противоположни действия. Задачата на детето е да посочи картинката, която отговаря на съдържанието на изречението. Изречението прозвучава само веднъж, не се разрешава да се повтаря, тъй като това е признак на смущение в процеса на речевата перцепция. Оригиналният текст е на унгарски език, за да може да се използва при билингви, беше адаптиран на български език. Изреченията са следните:

образование дава възможност за контакт с други езици и области на знанието и, най-вече, прави възможна комуникацията. Специалистите, затворени само в собствените си научни области, са изложени на опасността да загубят интерес към всичко, което правят другите хора и може да се окаже, че изпитват затруднения в общуването. Не по-маловажен е фактът, че общото образование свързва обществото във времето и пространството и усилва възприемчивостта към други области на знанието и по този начин подпомага синхрона и взаимодопълняемостта в развитието на различните дисциплини. Важни научни открития са правени на границата между различните дисциплини.

Да се научим да знаем предполага да се учим с помощта на концентрацията, паметта и мисленето. Още от ранно детство младежите, особено в обществата

1. Мишлето за малко да хване кашкавала.
2. Мечето и зайчето се покатериха на дървото и едното от тях падна.
3. Котката издърпва мишката изпод масата.
4. Момичето трябва да даде книгата на момчето.
5. Преди да си пийне, мечо си хапна малко.
6. Дъщерята на майката мие чинии.
7. Не зайчето obu карираните панталони.
8. Мечката бяга, за да не я ужилят пчелите.
9. Понеже валеше силен сняг, момичето не отиде да се пързаля с шейна.
10. Момичето щеше да изяде тортата, ако беше стигнало чинията.

Втората задача беше активизацията на лексикални единици (думи) от речниковия фонд. На децата бяха зададени един след друг два звука, с указанието да казват колкото се може повече думи, започващи с дадения звук. При двуезичните деца указанието беше повторено и на двата езика. Опитът трае около минута и половина, но се прекъсва, щом детето направи пауза, по-дълга от 8-10 секунди. За това изследване бяхме избрали съгласните **-ж** и **-т**, тъй като и в двата езика се срещат голямо количество думи, които започват с тях. Минималният брой думи, който се очакваше (въз основа на данни за едноезични деца) бяха 6 думи на звук, общо най-малко 12.

Резултати

Децата взеха участие първо в теста с

изреченията. Двуезичните ученици имаха възможност сами да решат, с кой език искат да започнат. Характерно за получените резултати е, че малък процент на децата отговарят на очакваното за тази възраст ниво.

Таблица №2: Резултати от тест № 1.

	Момчета	Момичета
Български	83%	78%
Български двуезични	93%	90%
Унгарски двуезични	93%	88%
Унгарски	86%	92%

Разликите между получените данни относително не са значителни, но въз основа на тях се наблюдават характерни особености. Впечатление правят сравнително слабите резултати на едноезичните български ученици (момчета 83%, момичета 78%), както и този на едноезичните унгарски момичета (86%). Първият случай може да се обясни с факта, че пристигналите от България деца, които не говорят, а и не научават унгарски език, попадат в един специфичен информационен вакуум, освен това преживяват силен културен и езиков шок. Обективните външни обстоятелства могат да се отразят отрицателно върху резултатите на тези деца.

Резултатите на двуезичните деца са балансирани, нивото на двата езика е почти еднакво. В тази група най-добри са резултатите на двуезичните момчета, те се справят еднакво добре и с двата езика. При момичетата от същата група унгарският тест е по-слаб от българския, а в сравнение с резултатите на унгарските ученички се наблюдава още по-голямо

доминирани от телевизията, трябва да се учат да концентрират вниманието си върху предмети и хора. Бързата смяна на различна информация по масмедияте и широкоразпространеният навик за „сърфинг по каналите“ са пагубни за задълбоченото мислене, което изисква време и навлизане в същността на получената информация. Изграждането на навици за концентриране може да приема различни форми като се използват най-различни ситуации (игри, периоди на обучение в промишлеността, пътуване, практическа научна работа и т.н.)

Използването на паметта е противоотровата, нужна срещу заливащата ни от медиите информация. Би било опасно да си въобразим, че паметта ще стане ненужна поради неограничените възможности за съхраняване и предаване на информация, с които разполагаме днес. Би трябвало да внимаваме с това, което

изоставане. Ако сравним постиженията на двуезичните и на българските едноезични деца, предимството на двуезичните се вижда съвсем ясно (техните резултати са с 13% по-добри).

По-точна представа за структурата на резултатите получаваме като разгледаме индивидуалните постижения на участниците (Таблица №3).

Таблица №3: Индивидуални постижения при тест №2.

Резултати	70%	75%	80%	85%	90%	95%	100%
Деца	2	2	3	4	20	6	5

Резултатите варират между 70% и 100%. Най-слабият от тях отговаря на нивото на едно 5;5 годишно дете, което означава 4-5 годишно изоставане спрямо очакванията. Количеството на слабите тестове не е прекалено голямо, най-много са 90%-овите резултати. От друга страна, броят на безгрешните тестове също не е значителен (общо 5). 90% всъщност означават едно сгрешено изречение и проблем за голяма част от децата се оказва изречение №5 (*Преди да си пийне, мечо си хапна малко.*), при което 55% дадоха грешен отговор. Другите изречения се оказаха полесни, но само едно изречение беше разбрано без грешка (*Мечето и зайчето се покатериха на дървото и едното от тях падна.*). Между двуезичните и едноезичните деца няма съществени разлики, дори може да се предположи, че на тази възраст вече се наблюдават предимствата на билингвизма.

Активизацията на лексикални единици от речниковия фонд се отдаде много по-

лесно на всички деца, резултатите под очаквания минимум бяха значително по-малко на брой (Таблица №4)

Таблица №4: Активизирани думи с -к и -т (средно на човек)

Звук	Българи	Двуезични	Унгарци
-к	9.6	8.25	10.25
-т	6.4	8.4	8.9

Постиганията на двуезичните деца и при тази задача са уравниловени, при всички са над минимума и при двата звука те активизират почти равно количество думи. Обща черта при едноезичните деца е, че те активизират повече думи, започващи със звука -к, отколкото с -т. При звука -к 17% от децата, а при -т 27% не са достигнали очаквания минимум.

Ако анализираме лексикалните единици, активизирани от двуезичните деца, става ясно, че те свободно активизират думи от речниковите фондове и на двата езика, но далеч не в равен брой. Момчетата покрай средно 12 унгарски думи на човек са активизирали само 3 унгарски, а момчетата също на 12 унгарски - 7 български.

В редуването на двата езика също се наблюдават интересни структури (Таблица №5).

Таблица №5: Смяна на кодовете в процеса на активацията на думи

Унгарски език (У)	Български език (Б)
-	Б - б У
У - Б - У	Б - б У - Б
У - Б - У - Б	Б - У - Б - У
У - Б - У - Б - У	-
У - Б - У -	-

запаметяваме наизуст, но специфичната човешка способност за асоциативно запомняне, която не може да бъде сведена до просто автоматично функциониране, трябва да бъде възпитавана грижливо. Всички специалисти са единодушни по въпроса, че паметта трябва да бъде тренирана от детска възраст и че е неуместно от учебните програми да отпаднат някои традиционни, пък макар и скучновати упражнения.

Упражняването на способността за мислене, която в началото децата усвояват с помощта на своите родители, а след това с помощта на учителите, трябва да бъде двупосочно – от конкретното към абстрактното и обратно. В преподаването и в изследователската работа е изключително важно съчетанието между двата, често считани за противостоящи си метода – дедуктивния и индуктивния. Единият може

Децата започват в повечето случаи с унгарския език, а в процеса на активизацията се появяват и българските думи. Две от децата въобще не активизираха български думи. От тези наблюдения ясно проличава влиянието на доминиращата унгарска езикова среда, въпреки че по-голямата част от училищната информация прозвучава на български език.

Интересни са и резултатите от морфологичния разбор (Таблица №6) на активизираните думи.

Таблица №6: Морфологичен разбор на думите

Части на речта	Българи	Двуезични	Унгарци	Общо
Съществителни	163 (100%)	176 (88%)	165 (78%)	504 (88%)
Глаголи	0	18	19	37
Наречия	0	1	14	15
Прилагателни	0	1	12	13
Местоимения	0	3	1	4
Числителни	0	2	0	2
Общо	163	201	211	575

От таблицата проличава, че децата, без значение на майчиния език, активизират най-вече съществителни имена. Броят на видовете думи съвпада с процеса на научаването на майчиния език, тоест детето първо запомня редица съществителни, после няколко глагола към тях, а другите части на речта се появяват по-късно. Впечатление прави, че българчетата активизират само съществителни имена, при двуезичните деца се появяват 25 други части на речта, но техният брой е най-голям при унгарските ученици (общо 46).

Паузите, които се появяват в процеса на речевия поток, също разкриват много

неща за функционирането на мозъка. По време на опита отбелязвахме всички по-значителни паузи, които се появиха по време на активизацията на лексикалните единици. Паузите се делят на две основни групи: неми паузи, при които не се чува никакъв звуков сигнал; и шумни паузи, които се състоят от различни звукове (ъ, а, м). Разликите в качеството на паузите също бяха отбелязани, тъй като всички тези данни съдържат важни информации.

Таблица №7: Брой на паузите в процеса на активацията на лексикални единици

Видове паузи	Българи	Двуезични	Унгарци
Шумни	2	3	32
Неми	20	30	46
Общо	22	33	78

Още от пръв поглед проличава, че унгарските деца правят много повече паузи в речевия поток, отколкото българските и двуезичните ученици. Тази пропорция разкрива много съществени проблеми особено при шумните паузи, тъй като появата им е ясен признак на затруднения в процеса на мисловната дейност. Изглежда, унгарските деца по-трудно активизират думи от менталния речников фонд на майчиния си език. Причините за това са комплексни, но една от тях може да се обясни с факта, че децата в унгарските училища говорят малко както в училище, така и вкъщи. Изпитването на учебния материал става предимно под формата на писмени тестове, малко са поводите за развиване на говорните способности. В българското училище децата все още имат повече възможности да се из-

да бъде по-подходящ от другия за даден предмет на обучение, но в повечето случаи комплексното мислене изисква комбинирането и на двата метода.

Усвояването на знания е един безкраен процес, който може да бъде обогатен от всички форми на практически опит. В този смисъл то все повече е обвързано с трудовия опит, тъй като по своята същност трудът става все по-малко рутинен. Първоначалното образование може да се счита за успешно, ако осигури стремеж и база, които да позволят обучението да продължи през целия живот, наред с работата, но също извън нея.

Да се научим да правим

Способността да знаем и способността да правим са до голяма степен неотделими, но умението да правим е по-тясно свързано с въпроса за професионалната

разяват словесно (устно изпитване, разговор в клас), което се отразява положително върху езиковото им развитие.

Заклучение

Изходната хипотеза, според която съществува връзка между активизацията на лексикалните единици и разбирането на изречения, не беше доказана с извършените опити. Децата, постигнали по-слаби резултати при теста с изреченията, нямат проблеми при активизацията на думи. Вероятно тези проблеми са взаимно свързани при по-малки деца, или при ученици, които имат трудности в усвояването на учебния материал.

От резултатите на двуезичните деца може да се направи изводът, че **билингвизмът оказва положително влияние върху мисловните процеси**. Тези деца без проблеми активизират лексикални единици от речниковите фондове и на двата езика, макар и превесът на унгарските думи ясно да показва влиянието на доминиращата езикова среда. При теста с из-

реченията обаче сякаш се наблюдава обратния процес - децата се ориентират по-сигурно в семантичните и синтактичните структури на българския език. Причините за това явление са ясни - по време на учебната дейност децата получават всички указания (разбирането на изречения е важно при задачите по математика, физика, химия) на български език. Унгарската терминология, която се преподава в 8-ми клас, не може да компенсира липсата на онези способности, които е трябвало да се развият в по-ранна възраст. Учениците, които продължават в унгарски училища, имат проблеми не толкова с разбирането на цялостен текст, където им помага и контекстът, а именно с изискващите добра перцепция на изречения природно-научни предмети.

Двуезичието е комплексно явление, което може да се разглежда от различни гледни точки. За получаване на повече информации, има нужда от нови изследвания.

подготовка: как могат да бъдат научени децата да използват наученото в практиката и как може образованието да се приспособи към бъдещата работа, когато е невъзможно да се предвиди как тя ще еволюира?

Необходимо е първо да се направи разграничение между промишлеността, в която преобладава наемния труд, и другите видове производства, в които все още доминира свободният и неформален труд. В обществата на наемния труд, в които през този век развитието следваше промишления модел, заменянето на човешкия труд с машини води до това човешкият труд да става все по-„нематериален“. Акцентът пада върху интелектуалния труд дори в промишлеността, както и върху нарастващия по значение обслужващ сектор. Бъдещето на икономиките, базирани върху промишлеността, зависи от тяхната способност да превърнат предимствата

Билингвизмът сред българските деца в Унгария

Що е билингвизъм?

Билингвизмът (двуетичието) е явление, което се среща сред общности, които общуват помежду си на два или повече езика. Носителите на два езика се наричат билингви (двуетични). Българската общност в Унгария е двуетична. В домашни условия тя говори български, а в обществото - унгарски. Българските деца, които са потопени в унгарска речева среда, от ранна възраст започват да говорят унгарски. В семейства със смесени бракове дори се забелязва по-доброто владение на унгарския език и по-слабото владение на българския. В този случай българският език се явява втори за тях (L 2) и те допускат грешки, които са типични за чужденци или за етническите общности в България, говорещи български. Грешките могат да бъдат класифицирани лингвистично или психолингвистично в следните четири групи (според Х. Дилай и др., 1982). Класификацията, дадена тук, се отнася до грешки в устната реч.

1. Изпускания - грешки, които се характеризират с отсъствие на дума или фраза в изречението.

2. Прибавяния - грешки, които се характеризират с добавяне на дума или фраза в добре оформено изречение.

а) двойни маркирания - грешки, които

се допускат при двойно маркиране на една и съща дума (например съществително име + лично местоимение)

б) регуларизация - грешки, които се допускат, когато ученикът прилага общи граматични правила към граматични форми, които са изключения.

в) прости прибавяния - грешки, които се допускат при двойна употреба на предлози или неправилна употреба на съгласувания.

3. Неправилна информация - грешки, които се характеризират с употребата на грешни форми на морфемите или на структурата на изречението

а) регуларизация - регуларизацията може да се появи също и в погрешното разбиране на изречението;

б) архи-форми - грешки, в резултат на използването на дадена форма от група форми, която впоследствие се употребява и за представянето на останалите форми от тази група;

в) алтернативни форми - грешки в резултат на свободната употреба на алтернативни форми (например, променливата употреба на „той“ и „тя“).

4. Неправилно подреждане - грешки, които се характеризират с неправилно подреждане на морфемите или група от морфемите в думата или фразата.

на знанието в нововъведения, които да създават нов бизнес и нови видове работа. Следователно, да се научим да правим не може повече да има елементарния смисъл да подготвим някого за ясно определена практическа задача за целите на някакво производство. Обучението трябва да се промени по съответен начин и от тук нататък не може да бъде разглеждано като просто обучаване в една повече или по-малко рутинна практика.

*

Трудът в промишлеността, особено този на хората, които обслужват машини и на техниците, при които се изискват интелектуални познания и информация, дава преднина на личните качества и компетентност и прави професионалната рутина остаряло понятие. Техническият прогрес неизбежно води до промяна в необхо-

Цели и задачи на изследването

Началната училищна степен в българското училище в Будапеща се състои от четири класа, които са слети в две паралелки: I-IV и II-III клас. Общия брой на децата в началния курс е 17, като част от децата, които посещават училището са постоянноживущи в Унгария, а друга част са временно пребиваващи тук.

С децата от началния курс бе проведено изследване, което имаше за цел да се установят уменията им за създаване на устен свързан текст по серия от картини. За постигане на тази цел с учениците от I до IV клас бе проведен експеримент по следната методика: Две серии от картини „Случка с котка“ и „Случка с конче“ се показват на детето, което ще състави устния разказ. В отделна стая, в която присъстват учителката на класа и експериментатора, разказът на детето се записва на касетофон. Учителката поставя следната задача пред детето: „Нашият гост не вижда какво е нарисувано на тези картинки. Разгледай добре картинките и се опитай да разкажеш така, че той да може да разбере какво се е случило.“ Ако детето се затруднява, учителката няма право да задава въпроси, които биха улеснили детето при съставяне на разказа. Разказите на децата се записват на касетофон, след което се транскрибират и анализират. Общият брой на децата, включени в експеримента бе 16, тъй като едно дете отсъстваше.

Теоретични постановки

През последните години редица изследвания са посветени на наративните умения на деца, говорещи различни ези-

ци, базирайки се на тази методика. Х. Якубович-Баторео (1996) изследва наративността сред португалски деца. Х. Пендрикс (1993) прави сравнителен анализ между холандски и китайски деца. Изследвания по тази методика са правени още с английски, френски, турски и еврейски език. Изследване с български деца се прави за първи път.

В нашето изследване ще се спрем и ще разгледаме следните въпроси:

1. Как децата българчета структурират своите устни разкази във възрастта 6-10 години и има ли логическа цялост на устния текст?

2. Как децата в тази възраст усвояват преизказните форми на глагола и съгласуването по род и число.

Резултати

1. По серия от картини „Случка с котка“:

I клас - в разказите на децата няма логическа връзка (3 деца)

II клас - при 2 деца на местноживеещи българи няма логическа връзка, 4 деца на временно пребиваващи българи са построили разказите си добре

III клас - 2 деца на временно пребиваващи се справят добре

IV клас - 4 деца на временно пребиваващи се справят добре, а 1 дете не може да построи свързан текст

2. по серия от картини „Случка с конче“:

I клас - в разказите на децата няма логическа връзка (3 деца)

II клас - при 1 дете няма логическа връзка, а 5 деца са построили добре разказите си

димите за новите производствени процеси професионални умения. Чисто физическият труд се заменя от по-интелектуален, като контролиране, обслужване и управление на машини и от конструкторска, проучвателна и организационна работа, тъй като самите машини стават все по-„интелигентни“, а физическото натоварване намалява.

Изискването за качествени умения във всички сфери на дейност е породено от редица причини. Що се отнася до самите работници, местоположението им в йерархията и съответстващите задължения все по-често се заменят от организация на работата на екипен принцип или в „проектни групи“, например в японските компании, в които персонализацията на задълженията измества взаимозаменяемостта на работниците. Вместо практически умения работодателите търсят у

III клас - 2 деца се справят добре

IV клас - 4 деца се справят добре, а 1 дете не може да състави логически свързан разказ

Ако трябва да обобщим резултатите от таблиците, то става ясно, че учениците от първи клас не са успели да се справят със задачата. Ето един пример:

А., 7 години и 9 месеца:

Учителката: Добре, хайде сега разкажи какво виждаш?

Детето: Едно птиче.

Идвало едно котка, а птичето литнало. После, когато гледна котката не беше там.

Когато отиде горе на дръвчето.

После идва птичето.

На кучето дрепнал опашката.

После птичето се върна, а котката си отидоха.

Във втори, трети и четвърти клас децата се справят по-добре със задачата. Причината за това е, че повечето от децата тук са на командировани от България родители и са учили в България до идването си в Унгария. Някои от децата, които са местноживеещи, се затрудняват и по двете серии картини.

Едни от най-често срещаните грешки в детските изказвания са:

1. Грешки в употребата на преизказните глаголни форми и във вида на глагола.

Например:

една литнала птица *вместо* птицата отлетяла

когато птичето заминало *вместо* когато птичето отлетяло

2. Грешки в съгласуването по род и число.

Например:

кучето го е фанал за опашката *вместо* кучето я хванало за опашката

тука един дърво *вместо* едно дърво

Заклучение

В заключение трябва да кажем, че от направеното емпирично изследване, колкото и малко да е то, става ясно, че децата с български произход в Унгария следват развитието на всички деца, живеещи в условия на билингвизма. Подобни явления и грешки са наблюдавани и с чужденци, изучаващи български език. Това навежда на мисълта от необходимост от специални учебници по български език за деца билингви с цел по-доброто овладяване на българската граматика.

Литература: X., Дилай и др., (1982); Dilay, H., Burr, M., and Krashen, S. (1982) *LANGUAGE TWO*. Oxford University Press.; X. хендрикс (1993); Hendriks, H. *MOTION AND LOCATION IN CHILDREN'S NARRATIVE DISCOURSE: A DEVELOPMENTAL STUDY OF CHINESE AND DUTCH*. Ph.D. DISSERTATION, Nijmegen.; Якубович-Баторео (1996); Jakubowicz-Batoreo, H. (1996) *CONTRIBUTOAO DA INTERFACE EXPRESSAO LINGVISTICA*. Ph.D. DISSERTATION, LISBON.

всекиго компетентността и специфичното съчетание от придобитите чрез техническо или професионално образование навици, социален опит, умението да се работи в екип, инициативността и готовността да се поемат рискове.

Ако към тези нови изисквания добавим и изискването за лична ангажираност на работника, което се приема като фактор за промените, става ясно, че изискваната компетентност е съчетание от силни лични качества, вродени или придобити, които ръководителите определят често като „житейски умения”, допълнени от познание и ноу-хау – а това илюстрира и потвърждава становището на Комисията за необходимостта образованието да осигури връзка между различните видове обучение. Сред тези качества все по-силно значение придобиват способността за

Математика на български език

Преобразуването на българското училище „Христо Ботев“ в средно езиково училище даде възможност в гимназиалната степен да постъпят и ученици невладеещи български език и обучавани в унгарското училище до осми клас. За тях се формира *подготвителен клас*, в който, успоредно с огромяването на български език (в рамките на 19 часа седмично) се изучава и седмично два часа математика.

За рационалното използване на това учебно време бе необходимо да се сравнят учебните програми и учебниците по математика за съответните класове на двете образователни системи, българската и унгарската, и се определят целите на обучение и учебното съдържание за този клас. Поради спецификата на учебния процес в подготвителен клас, към общите цели на обучението по математика (придобиване на система от знания, умения и навици, овладяване на математически идеи и методи, изграждане на правилна математическа реч, развитие на мисленето и математическата култура и др.) се включват и допълнителни:

- систематизиране и синтезиране на знанията на учениците, за да станат те по-действени и получат по-цялостна представа за изученото по математика;

- изучените математически понятия и твърдения да се научат и на български език;

- да се подготвят за изучаване на математика в гимназиална степен по действащите български учебници (обозначения, символика, стил на изложение и др.)

- да се изравни учебното съдържание до осми клас включително, по българските програми.

За осигуряване на оптимално обучение в часовете по математика се налага то да е действено и привлекателно за всеки, да гарантира общообразователния минимум от знания. Затова учебното съдържание е в три раздела, които са съобразени с нивото на знания по български език.

Първи раздел (септември - ноември) започва с изучаване на основни понятия и твърдения от аритметика, алгебра и геометрия. Включва знания за естествени числа, дробни числа, рационални числа, действия с рационални числа, равнинни фигури - обиколка, лице и елементи, пространствени тела - елементи, лице на повърхнина и обем. Изучаването на темите изцяло се опира на придобитите вече знания, като се въвеждат съответните български думи и изрази. Преобладават упражнения с говорни задачи и такива за

контактуване, за работа с другите, за управление и за разрешаване на конфликти. Тази тенденция се засилва и от развитието на обслужващите дейности.

*

Конкретните последствия за образованието от „дематериализацията“ на труда в напредналите икономики могат да се видят, ако се вгледаме в количествените и качествени промени в сферата на услугите. Услугите, които включват голям брой най-различни дейности, могат да бъдат дефинирани най-добре чрез това, което не са: те не са нито промишлена, нито селскостопанска дейност и независимо от разнообразието си, имат общата черта, че не произвеждат материални блага.

писане и четене на математически текст и използване на някои граматически форми. В края на раздела се акцентува и на математическите знания чрез решаване на общи задачи от преговорените теми.

Втори раздел (декември - февруари) включва учебното съдържание по алгебра, необходимо като основа за обучението по алгебра в девети клас. На български език се изучават понятия и твърдения, формулировки на задачите, които упражняват изучени формули, уеднаквяват се символката при записване на решенията и начините на подреждане на записа.

Разделът завършва с изучаването на две нови теми: „Дробни алгебрични изрази и действия с тях“ и „Системи линейни уравнения с две и три неизвестни“. Определените часове за нови знания и упражнения осигуряват задължителния минимум от знания и умения по темите, който е изразен в конкретни дейности, записани в Указанието на Министерството на образованието и науката.

В третия раздел (март - май) се изучават теми, които включват систематичното изграждане на геометрията: основни понятия, аксиоми и теореми.

Изискванията за логическа последователност при изграждането на геометрията са наложени в българските и унгарските учебни програми различните теореми, които осигуряват достатъчни и необходими условия за едно и също понятие, да

се изучават в различни години. Тук в разделите темите са групирани около изучените понятия. Това систематизира знанията от изучаваните теореми и значително разширява евристичните способности на учениците. Използването на аналитико-синтетичния метод, като ефективна съставна част от учебния процес, подпомага при обучението за решаване на задачи за доказателство. Особено важно е на този етап учениците да имат и по-богат речников запас от думи.

Учебният процес по математика в подготвителния клас трябва да се мотивира най-вече с необходимостта от знания при новата ситуация - изучаване на математика на български език в гимназиалната степен и полагане на зрелостен изпит в дванадесети клас. Тази ситуация може образно да се илюстрира с попаднал в непознат град турист, който не познава улиците, туристическите места и всичко наоколо. Чувството на безпомощност и безразличие към всичко срещнато сигурно ще се промени, ако той предварително е разгледал плана на града и забележителностите му и си е поставил определена цел.

Тази цел за учениците от подготвителен клас е усвояването на необходимия минимум от знания и умения по математика за продължаване на обучението им в средната степен на Българо-унгарското средно езиково училище „Христо Ботев“ в Будапеща.

Много видове услуги могат по принцип да бъдат определени по междуличностните взаимоотношения, които се изискват за тях. Примери могат да се дадат както с пазарния сектор, който се разраства в резултат на увеличаващата се комплексност на различните отрасли (експерти от всякакъв тип, технологичен мониторинг, консултантски, финансово-счетоводни и административни услуги и др.), така и с по-традиционния непазарен сектор (социални услуги, образование, здравеопазване и др.). И в двата случая информацията и комуникацията са от пределна важност, акцентът пада върху персонализираната заинтересованост и обработката на специфична информация за специфични цели. При този вид услуги качеството на взаимоотношенията между продавач и купувач е почти напълно в

По-важни разпоредби, засягащи малцинствата в Закон LXXIX. от 1993 г. за образованието

Преамбюл

С цел осигуряване упражняването на правото на равни възможности за образование, определено в Конституцията на Република Унгария, за реализиране свободата на вярата и съвестта, на възпитанието в любов към родината, за осъществяване правото на националните и етническите малцинства за обучение на роден език, за осъществяване свободата на обучението и преподаването, за определяне правата и задълженията на децата, учениците, родителите и работещите в сферата на образованието, за управление и функциониране системата на образованието, осигуряваща съвременни знания, Парламентът създава следния закон:

3.5 (2) Образователна институция може да се създава и поддържа от държавата, местно самоуправление, местно малцинствено самоуправление, църковно юридическо лице, регистрирано в Република Унгария, стопанска организация, създадена в Република Унгария и притежаваща седалище тук, фондация, дружество, както и други юридически или физически лица, ако притежават правото за извършване на дейност, предписана от закона.

5.5 Езикът, на който се извършва въз-

питанието в детската градина, обучение-то и възпитанието в училищата и възпитанието в общежитията може да бъде унгарски или езикът на националните и етнически малцинства. Децата и учениците, принадлежащи към национално или етническо малцинство, могат да бъдат възпитавани и обучавани в детската градина, училището и общежитието - според фиксираните в Закона за националните и етническите малцинства възможности за избор - на роден език или на роден и на унгарски език, или на унгарски. Обучението и възпитанието, отчасти или изцяло, може да се провежда и на друг език.

8.5 (3) Възпитателната дейност в детската градина се провежда по програма за възпитание в детските градини, базираща се върху Националната основна програма за възпитание в детските градини. Националната основна програма за възпитание в детските градини се издава от правителството. Преди издаването ѝ от правителството тя трябва да получи одобрението на Националния съвет за образование, а по въпросите, засягащи възпитанието в детската градина на националните и етническите малцинства - на Републиканската малцинствена коми-

зависимост от купувача. Съвсем логично е, следователно, че обучението за такъв тип работа не може да бъде същото, както обучението за селскостопанска работа или металообработване. Отношението към материала или към технологията вече е следствие на междуличностните взаимоотношения. Затова развитието на сферата на услугите прави задължително култивирането на човешки качества, за които в традиционното общество не се прави много и които изискват способност за установяване на здрави и ползотворни взаимоотношения между индивидите.

Можем да си представим какви сериозни спънки могат да създадат трудностите във взаимоотношенията в един бъдещ високоорганизиран и технологичен свят, който ще изисква нови, по-скоро поведенчески, отколкото интелектуални умения. Това може да даде шансове на хора с ниска или дори никаква формална квалифи-

сия и мнението на Съвета за образователна политика.

8.5 (8) Националният основен учебен план определя изисквания по отделните образователни сфери в края на 4, 6, 8 и 10 клас. Националният основен учебен план съдържа и принципите на специфичните изисквания към учебните планове:

а) в националното и етническо малцинствено училищно възпитание и обучение

б) в училищното възпитание и обучение на ученици със забавено развитие на говора, телесни, умствени и други недъзи.

8.5 (10) Националният основен учебен план се издава от правителството. Преди внасянето му пред правителството националният основен учебен план трябва да получи одобрението на Националния съвет за образование, а по въпросите, засягащи възпитанието и обучението в училищата на националните и етнически малцинства - на Републиканската малцинствена комисия и мнението на Съвета за образователна политика.

8.5 (11) В детските градини или училища, осигуряващи национално или етническо малцинствено възпитание или обучение, предписаното в чл. (1)-(9) се прилага с тази разлика, че при изготвянето на възпитателната програма за детската градина и на местната учебна програма се вземат под внимание Принципни насоки за национално и етническо малцинствено възпитание в детската градина и Прин-

ципни насоки за национално и етническо малцинствено училищно обучение. Принципните насоки се издават от министъра на образованието със съгласието на Републиканската малцинствена комисия, след изискване на мнение от Съвета за образователна политика.

9.5. (1) Основният изпит и зрелостният изпит са държавни изпити, които трябва да протичат в цялата страна по единни изпитни изисквания (по-нататък: централизирани изпитни изисквания). Централизираните изпитни изисквания на основния изпит се основават върху Националния основен учебен план. Централизираните изпитни изисквания за зрелостния изпит се определят въз основа на общите изисквания на Правилника за изпитите. Общите изисквания за зрелостните изпити съдържат и задължителните, и общите изисквания към възпитателната и преподавателската дейност в 11 и 12 клас. Централизираните изисквания за основния изпит и зрелостните изпити училището може да допълни със собствени изисквания, според предписанията на правилника за изпити, съобразно местния учебен план. Определянето и обнародването на централизираните изисквания за изпитите и на методите за оценяване са държавна задача. Изпитът се организира от училището, с изключение на случаите, в които Правилникът за зрелостните изпити предписва друго. Устните изпити са публични. Публичността може да се ограничава или да се изключва от председателя на изпитната комисия, ако това се налага за поддържането на реда по време на изпита. Изпитът се провежда на езика на

кация. Интуиция, нюх, умение да прецениш и създадеш екип – това не са качества, които се придобиват с престижна диплома. Как и къде тези качества, вродени у всекиго в различна степен, могат да бъдат доразвити? Никак не е лесно да си представим съдържанието на учебна програма, която да възпитава такива способности. Същият проблем възниква и във връзка с професионалното образование в развиващите се страни.

Да се научим да живеем заедно, да се научим да живеем с другите

Вероятно именно този тип учене е най-важната тема за образованието днес. Съвременният свят твърде често се гради върху насилието и не оправдава надеждите на хората за човешкия прогрес. Историята на човечеството винаги е била съпроводвана от конфликти, но рискът сега е много по-голям поради появата на

обучението - на унгарски, на езика на националните и етническите малцинства или на друг, чужд език. Изпитваният може да види писмената си работа и да приложи към нея мнението си за оценката, според предписанията на Правилника за изпитите.

9. § (2) Правилникът за основният изпит и правилникът за зрелостните изпити определят начина за организиране и провеждане на основния изпит и зрелостните изпити, общите изисквания по изпитните предмети, начина на оценяване на постиженията на изпитваните, подаването на молби за участие и администрирането. Правилникът за зрелостните изпити определя предметите, които трябва да се преподават в училището от II клас. Правилникът за зрелостните изпити се издава с правителствено постановление. Преди внасянето на Правилника за зрелостните изпити за приемането му на заседание на правителството, трябва да бъде изискано съгласието на Съвета за образование, по въпросите, отнасящи се до обучението на националните и етническите малцинства - на Републиканската малцинствена комисия и мнението на Съвета за образователна политика.

9.§ (5) На зрелостните изпити ученикът демонстрира знанията си по задължителните и избираеми предмети. Задължителни са следните предмети: **унгарски език и литература, история**, наред с това, за участващите в обучението на националните и етническите малцинства - **роден език и литература**, както и - в случай, че законът не предписва друго - **математика**

и - с изключение на участващите в национално или етническо малцинствено обучение - **чужд език**. По зрелостните предмети изпитът може да бъде положен на две различни нива на изискванията.

17. § (1) В случай, че законът не предписва друго, във възпитателно-образователна институция на длъжност педагог може да бъде назначено лице, притежаващо висше образование (университетско или от висш институт) и с професионална квалификация, определени в този закон. Подходящото висше образование и професионална квалификация са следните:

а) в детска градина - детски педагог;
б) от I до 4 клас на основното училище - начален учител, начален учител-терапевт, терапевт (по-нататък: начален учител-терапевт и терапевт заедно: терапевт), ако въз основа на местния учебен план в училището се провежда обучение на по-високо ниво в някои образователни сфери: по изкуствата, по чужди езици, по език и литература на националните и етническите малцинства и по физкултура и спорт - съответния начален учител или учител.

17.§ (3) В случай, че езикът на възпитанието в детската градина, на обучението и възпитанието в училище, както и на възпитанието в обществото е език на национално или на етническо малцинство, за възпитателска и преподавателска работа на дадения език на педагогическа длъжност - съобразено с типа на учебно-възпитателното заведение - може да бъде назначаван този, който:

нови фактори и по-конкретно заради излизащите извън всякаква мярка средства за самоунищожение, създадени през XX век. Чрез медиите обществото става безпомощен наблюдател, дори заложник, на тези, които разпалват или поддържат конфликти. Досега образованието не можеше да направи много, за да смекчи това положение. Възможно ли е да се измисли образование, което посредством възпитаване на уважение към другите хора, към тяхната култура и духовни ценности, да направи невъзможни конфликтите или да помогне за тяхното мирно разрешаване?

Идеята за преподаване на принципа на ненасилие в училищата е похвална, даже и ако това е само едно от многото средства за борба с предубежденията, които водят до конфликти. Това е трудна задача, тъй като съвсем естествено

а) разполага с диплома за малцинствен детски педагог, за малцинствен начален учител или

б) разполага с определените в чл. (1) висше образование и професионална квалификация, както и правоспособност за преподаване и възпитателска работа на езика на обучение и възпитание в училището или общежитието.

Условия за назначаване на ръководителя на учебно-възпитателната институция

18.§ (1) Условията за назначаване на ръководител в учебно-възпитателната институция са:

а) необходимите за даденото учебно-възпитателно заведение образование, професионална квалификация и педагогическа правоспособност, изброени в § 17. чл. /1/-/2/, които са необходими за заемането на педагогическа длъжност, в средните училища - ако настоящият закон не предписва друго - университетско учителско образование, професионална квалификация и педагогическа правоспособност;

б) най-малко петгодишен професионален стаж на педагогическа работа, с изключение на определеното в чл. /6/ положение;

в) безсрочно трудово-правно отношение на педагог в учебно-възпитателно заведение, или, съответно, получаване на такова назначение в момента поемането на ръководната длъжност.

18.§ /2/ Ако в учебно-възпитателното заведение възпитанието в детската градина, училищното възпитание и обучение се води изключително на езика на нацио-

налното или етническото малцинство или повече от половината от учениците учат на национален или малцинствен език и на унгарски едновременно, назначение на ръководна длъжност може да получи лице, което отговаря на условията, определени в чл. /1/ и тези, които съдържа § 17.чл. /3/ на този закон. При равни условия се дава предимство на този, който принадлежи към националното или етническото малцинство.

Гимназия

28.§ /1/ Гимназията, с изключение на случаите, определени в чл./2/-/3/, е четири годишна. В гимназията с четири класа възпитанието и обучението започва в девети и завършва в дванайсти клас.

/2/ Гимназията може да бъде с шест или осем класа, ако условията, необходими за осигуряване на задължителното обучение, според плана за приема в училищата, позволява това, и на столично и окръжно ниво може да се осигури прием в гимназия на тези ученици, които биха искали да започват гимназиалното си обучение в девети клас.

Възпитанието и обучението в гимназия с шест класа започва в седми, а в гимназията с осем класа - в пети клас и завършва, както в гимназиите с шест класа, така и в гимназиите с осем класа, в дванайсти клас.

/3/ В случай, че в определените в чл. /1/ - /2/ гимназии, възпитателната и преподавателска работа се води на два езика (на унгарски и на чужд език, включително националните и малцинствените езици) /понататък: двуезично обучение/ - въз основа на Принципните насоки за обучение в

хората имат навика да надценяват собствените си качества или качествата на своята среда и да таят предразсъдъци към другите. В допълнение, в общия климат на надпревара, който понастоящем характеризира икономическата дейност както в рамките на една нация, така и особено между нациите, като правило предимство се дава на конкурентния дух и на индивидуалния успех. Това състезание води до жестоки икономически войни и до напрежение между богатите и бедните, чийто резултат е разделяне на народите и света и изостряне на създадените от историята съперничества. За съжаление, неправилното тълкуване на идеята за конкурентност нерядко поставя образованието в услуга на този процес.

Как да поправим нещата? Опитът показва, че за да намалим риска не е достатъчно да създадем условия за контакт и комуникация между членовете на

двуетичните училища и Принципните насоки за обучение в националните и етнически малцинствени училища - възпитанието и обучението може да завършва в тринайсти клас.

Средно професионално училище (техникум)

29.5 /1/ Средните професионални училища - с изключенията, определени в чл. /2/ и /8/-/9/ - са с четири годишен курс на обучение, по време на който се усвояват общообразователни знания. В средните професионални училища (техникумите) възпитанието и обучението започва в девети клас и завършва в дванайсти клас.

/2/ Ако в средното професионално училище (техникум) възпитателната и преподавателската работа се води на два учебни езика - според определените в Принципните насоки за обучение в двуетичните училища и Принципните насоки за обучение и възпитание в националните и етнически малцинствени училища изисквания - възпитанието и обучението може да завършва в тринайсти клас.

32.5 Задължение на обществото е да създаде условията за продължаване на училищно обучение за тези.

а) за които в населеното място по местоживее не е осигурена възможност да реализират правата си за свободен избор на училище, за обучение на езика на националното или етническото малцинство или в заведение за деца с физически и умствени недъзи.

б) на които родителите не могат да осигурят необходимите условия за учене.

36.5 /6/ Трябва да се положат грижи за

организиране на територията на цялата страна - по реда посочен в чл. /5/ - на педагогически професионални услуги, подпомагащи възпитанието в детската градина, възпитанието и обучението в обществения на националните и етнически малцинства.

37.5 /5/ В основателния документ на образователната институция трябва да се посочи типа на институцията, названието, основната дейност, задачите ѝ, отнасящи се до националните и етнически малцинства, както и други задачи, звената, които включва, имуществото, осигуряващо изпълнение на задачите, правото за разпореждане с имуществото и правомощията, свързани със стопанисването, името на основателя, адреса на седалището и местонахождението на институцията, в случай на учебно-възпитателно заведение - наименованието на профила, в случай на училище - броят на класовете.

37.5 /10/ В образователни институции, създадени и поддържани от местни малцинствени самоуправления или републикански малцинствени самоуправления - ако закон или правителствено постановление не предписва друго - трябва да се спазват наредбите, отнасящи се до образователни институции, създадени и поддържани от местни самоуправления.

47.5 Програмата за възпитанието в детската градина съдържа:

а) възпитателните задачи, които осигуряват развитието на децата, подготовката им за обществен живот, приобщаване-

различни групи (между различните етнически или религиозни групи в училищата, например). Ако отделните групи се борят за първенство или имат неравностоен статут, такъв контакт може да има обратен ефект, да възпламени латентни напрежения и да породии конфликт. От друга страна, ако контактът се осъществява в условията на равнопоставеност, ако има общи цели, предубежденията и враждебността могат да загубят значение и да бъдат изместени от сътрудничество и дори от приятелство.

В такъв случай образованието би трябвало да се движи едновременно в две взаимодопълващи се посоки: от една страна - постепенно откриване на „другите”

то на намиращите се в неблагоприятно социално положение

б) задачите, свързани с поддържане културата на малцинството, във възпитанието в детската градина на националните и етнически малцинства.

48.§ /1/ Педагогическата програма на училището определя:

а) целите на възпитанието и обучението, провеждани в училището.

б) местният учебен план на училището и в неговите рамки

- предметите, преподавани в отделните класове на училището, задължителните и избираемите учебни часове и занимания по брой на часовете, предписания учебен материал и изисквания.

- принципите за избор на учебници, учебно-технически средства,

- условията за преминаване в следващ клас на училището.

- проверката на знанията в училището, изискванията и формата за проверка на знанията, критериите за оценката и степенуване на поведението и прилежанието на ученика и - в рамките на нормативните разпоредби - формата и изискванията за оценка и степенуване на постиженията, поведението и прилежанието на ученика.

- в случай на национално или етническо малцинствено училищно обучение - учебният материал по роден език на националното или етническо малцинство, история, география, култура и народознание,

- за участващите в национално или етническо малцинствено обучение ученици усвояване на учебен материал,

осигуряващ овладяването на унгарски език и култура; за ученици, които не принадлежат към живеещото в селището национално и етническо малцинство, предоставяне на материал за запознаване с културата на живеещото в населеното място малцинство.

60.§ /3/ В училищното настоятелство може да бъде делегиран по един представител от засегнатите

а) институция, която издържа училището

б) възпитателен дом, институция, защитаваща децата и младежите

в) местно малцинствено самоуправление, а в случай на училище, изпълняващо регионални или национални задачи - републиканското малцинствено самоуправление - ако то не е институцията, която издържа училището.

г) в професионалните училища и в средните професионални училища (техникуми) териториалната стопанска камара.

66.§ /2/ Основното училище - в това число и обособените училища - е длъжно да приема учениците, подлежащи на задължително обучение, чието местожителство или при липсата на такова - местопребиваването им - се намира в района (училище, осигуряващо задължителния прием). Институцията, която издържа училището, може да обяви професионалното училище - в девети и десети клас - за училище, осигуряващо задължителния прием. Обособеното училище (30 § чл. /4/), ако не е училище, осигуряващо задължителен прием, може да откаже приема на ученик

и от друга, споделяне на общи цели. Вероятно именно това е ефикасният начин за избягване или за разрешаване на възможни конфликти.

*

Задачата на образованието е да обясни на хората, че те са едновременно различни и еднакви и че зависят едни от други. Още от ранно детство образованието трябва да използва всяка възможност, за да внуши тези две истини. Някои учебни предмети са особено подходящи за тази цел: още по време на началния курс това е етногеографията, а малко по-късно - чуждите езици и литературата.

Ако някой иска да разбере другите, то първо трябва да опознае себе си. За да

само при липса на място. Кандидатът, принадлежащ към национално или етническо малцинство - ако отговаря на изискванията за приемането - трябва да бъде приет в училищата, в които обучението се води на езика на националното или етническо малцинство, на езика на националното или етническо малцинство и унгарски (в профилирана паралелка, клас, група).

72.5 /1/ Ученикът получава свидетелство, че е покрил учебните изисквания за завършени класове, както и за основния изпит, за зрелостните изпити и за професионалния изпит. Свидетелството е официален документ. Свидетелството се попълва на унгарски език или ако училищното обучение - частично или изцяло - се провежда на национален или малцинствен език или на друг чужд език - на два езика - на унгарски и на езика на съответното национално или етническо малцинство или на чуждия език. Формулярът на свидетелството съдържа герба на Република Унгария.

81.5 /10/ Министърът на образованието може да сключва Договор за образователна издръжка с републиканско малцинствено самоуправление. Министърът на образованието е длъжен да сключи договор за образователна издръжка с републиканското малцинствено самоуправление, в случай, че за съответното национално или етническо малцинство осигуряването на национално или етническо малцинствено училище и общежитие, не е осигурено в рамките на общинското обслужване по места.

82.5 /3/ Относно образователните институции, поддържани от републиканско малцинствено самоуправление, главният нотариус по местонахождение изпълнява правомощията, определени в § 80. чл. /1/ на този закон.

84.5 /6/ Този, който притежава право на съгласие при вземането на решения, отнасящи се до образованието, има право да направи декларация в срок от 30 дни. Този срок може да бъде удължен с още 30 дни с декларация, адресирана към другата страна преди изтичане на срока, но не повече от един път. Изпускането на срока води до загубване на правото, което е необратимо. За изчисляване на сроковете се използват предписанията за общите правила на държавната процедура. Ако при упражняване правото на съгласие възникне спор между заинтересованите страни и той не може да се реши чрез преговори в учебно-възпитателната институция, трябва да бъде създадена комисия от 9 члена. В комисията се делегират по трима членове от възпитателното тяло и упражняващият правото за съгласие. Трима члена се поканват от институцията, която издържа училището - за сметка на бюджетните разходи на учебно-възпитателната институция - от специалистите, включени в Националната експертна листа. Комисията сама определя реда на работата си, с това ограничение, че решението трябва да бъде взето с обикновено мнозинство на гласовете. Решението замества съгласието.

86.5 /1/ Местното, градското, столичното районно и градското с право на ок-

даде на децата и младежите една точна представа за света, образованието, без значение дали това става в семейството, в общините или в училище, трябва първо да им помогне да открият самите себе си. Само тогава те ще могат наистина „да влязат в кожата на другия“ и да разберат неговите постъпки. Възпитанието в училище на такова отношение към другите дава богати плодове в продължение на целия живот. Например, обучавайки младежите да гледат на нещата от гледната точка на други етнически или религиозни групи, можем да избегнем липсата на разбиране, която поражда ненавист и насилие сред възрастните. Преподаването на история на религиите и на традициите може да послужи като здрава опора за бъдещото поведение в обществото.

ръжно самоуправление е длъжно да осигури възпитанието в детската градина и необходимото за задължителното обучение основно училищно образование, а в населените места, където живеят национални и етнически малцинства - възпитанието в детската градина за принадлежащите към малцинствата, както и тяхното образование и възпитание в основното училище, необходимо за задължителното образование.

/2/ Задължението по чл. /1/ обхваща и обслужването на деца и ученици с телесни и умствени недъзи, със забавено развитие на говора и други недъзи, обучаеми заедно с други деца.

/3/ Окръжното самоуправление, както и - ако чл. /4/ не предписва друго - столичното самоуправление - е длъжно да се грижи за осигуряването на

а) общежития, както и общежития за националните или етнически малцинства,

б) средно и професионално училищно обслужване,

в) на средно и професионално обслужване на националните и етнически малцинства,

г) обучение на възрастни,

д) основно обучение по изкуствата,

е) центрове за професионално ориентирание и продължение на образованието, педагогически стаи, логопедично обслужване, лечебна физкултура, в случай, че местното, градското или столичното районно самоуправление не поеме изпълнението на тази задача или ако не е осигурено изпълнението на задачата на територията на окръга или столицата.

88.5 /1/ Столичното самоуправление,

опирайки се на мнението и със съдействието на столичните районни самоуправления, окръжното самоуправление опирайки се на мнението и със съдействието на местните самоуправления, действащи на територията на окръга, изготвят план - служещ за основа при вземането на организационни решения по образователни въпроси от страна на самоуправлението - обхващащ задачите за работата и развитието на мрежата от образователни институции (по-нататък: план за развитие). При изготвянето на плана за развитие трябва да се поиска мнението на столичното или окръжното статистическо управление, центъра по работна сила, (по-нататък: съдействащи страни) на териториалната стопанска камара, на столични и окръжни родителски и учителски организации, на недържавни и непринадлежащи към самоуправленията институции, на профсъюза на педагозите на столично, окръжно ниво. Окръжното самоуправление и градовете с права на окръзи изготвят план за развитие на своя регион, който се приема заедно със съгласуващата комисия. При изработването на плана за развитие местно малцинствено самоуправление може да изказва мнение, както и да участва при разработката му. За изготвяне плана за развитие трябва да се изиска мнение от републиканското малцинствено самоуправление. При поискване от страна на столичното самоуправление или окръжните самоуправления съдействащите страни са длъжни да дадат необходимите данни за изготвяне плана за развитие. Столичният план за развитие и окръжните планове за развитие се издават с решение във формата на

И накрая, самата форма на преподаване не би трябвало да заобикаля изискването за проявяване на разбиране към другите. Учители, чийто догматичен подход вместо да възпитава потиска любопитството на учениците или пък критичния им дух, причиняват повече вреда, отколкото полза. Ако учителите си позволят да забравят, че служат като модели за поведение, отношението им може завинаги да задуши способността на техните ученици да бъдат отворени към другите хора и да породят напрежение между хора, групи и народи. Контактът с другите хора чрез диалог и обсъждане е един от елементите, от които се нуждае образованието на XXI век.

*

препоръка от окръжните самоуправления или от столичното самоуправление. В смисъла на този член, родителска и ученическа организация, както и педагогическа професионална организация са тези организации, които след удостоверяване на вписването си в съдебния регистър и на устава си, са регистрирани в столичното и окръжните самоуправления.

88.5 /10/. Ако в детска градина и училище се провежда малцинствено възпитание и обучение, за определеното в чл. /6/ - /8/ решение местното самоуправление, според седалището на институцията, трябва да получи съгласието на съответното местно малцинствено самоуправление и мнението на републиканското малцинствено самоуправление.

/II/ Ако учебно-възпитателното заведение се закрива и има юридически наследник, закриването му не засяга настаняването на децата в детска градина, юридическото правоотношение на учениците и на членовете на общежитието. В случай, че родителите не искат детето им да посещава юридическия наследник на учебно-възпитателното заведение, или ако то преустановява съществуването си без юридически наследник, местното самоуправление, вземайки предвид положението в чл. /6/-/7/ - още преди затварянето на учебно-възпитателното заведение - посочва такова учебно-възпитателно заведение, в което родителите могат да поискат да бъде прехвърлено детето. Ръководителят на посоченото учебно-възпитателно заведение може да отхвър-

ли приемането на детето или ученика само поради липса на място.

89.5 В интерес на безпрепятственото осигуряване задачите на образованието столичното и окръжните самоуправления могат да поемат инициатива за сключване на споразумения за сътрудничество - с регионален характер - за организиране на свързани с образованието услуги, по-специално

а) задачи, свързани със задължението за осигуряване на задължително образование (организиране на училищна мрежа, осигуряване на обучение в девети и десети клас, записвания, премествания, специализирани педагогически услуги),

б) осигуряване обучението на децата и учениците, принадлежащи към националните и етнически малцинства, също и децата и учениците с телесни и умствени увреждания, с увреден слух и говор и др.

в) създаване на необходимите условия за професионално обучение, създаване на мрежа от пътуващи лечебни педагози, логопеди, терапевти;

г) приравнителен изпит при смяна на училището и записване без повтаряне на годината за онези, на които по местожителство не е осигурено условието за образование и обучение до края на задължителното обучение;

д) уреждане на въпроси по приемането в средни и специални училища, решаване на специфични въпроси;

е) установяване района на прием на заведение, обслужващо района (училище и дом за деца със забавено развитие, общежитие, логопедичен център и др.).

Когато хората работят заедно, възнаграждението за труда, който ги откъсва от ежедневието, е приглушаването или дори пълното изчезване на различията и на конфликтите, които е имало между тях. Хората извличат нова идентичност от работата в екип, така че става възможно да се пренебрегнат личните навици, а различията стават по-маловажни от общите цели, които ги свързват. Нерядко противоречията между социални прослойки и националности накрая, в резултат на положените общи усилия, се трансформират в съюзничество, в спорта например. По подобен начин, когато става дума за работа, много инициативи никога не биха завършили успешно, ако типичните за йерархичните структури конфликти не биваха загърбвани заради общата цел.

установяване необходимия бюджет за поддръжка и дейност.

90.5 /4/ При определяне на района на прием на учебно-възпитателно заведение за деца от детската градина и ученици, принадлежащи към национално или етническо малцинство, местното самоуправление трябва да получи съгласието на местното малцинствено самоуправление за местно заведение, за училище с областно или републиканско значение - съгласието на републиканското малцинствено самоуправление.

93.5 /1/ Министърът на културата и образованието

а) издава, по предложение на Националния съвет за образование и след изискването на мнението на Съвета за образователна политика, Принципни насоки за обучение в двуезичните училища, Принципни насоки за възпитание на децата със забавено развитие в детската градина, Принципни насоки за обучение на ученици със забавено развитие, Изискванията за основно обучение по изкуствата и учебния план; по-нататък - със съгласието на Републиканската малцинствена комисия и след изискване на мнение от Националния съвет за образование и Съвета за образователна политика - Принципни насоки за етническо и малцинствено възпитание в детската градина и Принципни насоки за обучение в малцинственото и етническо училище и задачите, свързани с периодичното им преразглеждане;

б) редовно, но най-малко веднъж на три години, със съдействието на Нацио-

налния съвет за образование и Републиканската малцинствена комисия - прави оценка на Националната програма за възпитание в детската градина и на опита от въвеждането и прилагането на Националния основен учебен план, в случай на нужда - Националния съвет за образование, а по въпросите, засягащи децата и учениците, принадлежащи към националните и етнически малцинства със съгласието на Републиканската малцинствена комисия, с изискване на мнение от Съвета за образователна политика, предлага на правителството необходимите промени; грижи се за изработване на възпитателни програми за детската градина и учебните планове за училищата с въвеждането на републиканските малцинствени самоуправления по въпросите на националното и етническо възпитание и обучение за детската градина и училището;

94.5 /1/ Министърът на културата и образованието определя

а) Принципните насоки на национално или етническо малцинствено възпитание в детската градина, Принципните насоки на националното и етническо малцинствено обучение в училище, Принципните насоки на двуезичните училища, Принципните насоки на обучение на децата със забавено развитие, въвеждането и издаването на Изискванията и учебната програма по основното обучение по изкуствата, при спазването на процедурните правила, определени в § 93. чл. /1/, т.а/, при издаване Принципните насоки на национално и етническо възпитание в детската градина и Принципните насоки на националното и етническо малцинстве-

Поради това още от най-ранна възраст програмите, включени във формалното образование, трябва да осигуряват достатъчно време и възможности за колективно участие в спортна или културна дейност, в социални дейности като подпомагане на съседи, социално слаби и възрастни хора, хуманитарна помощ и т.н. Други образователни институции или доброволни формирания трябва да продължат тази дейност след завършването на училище. В училищното ежедневие участието на учители и ученици в общи инициативи може да предложи пътища за разрешаване на съществуващи конфликти и да послужи на учениците като опора за бъдещия им живот, а едновременно с това – да обогати взаимоотношенията учител-ученик.

ното училищно обучение трябва да бъде получено и съгласието на републиканското малцинствено самоуправление;

14/ При представяне пред правителството на Националната основна програма за възпитание в детската градина и на Националния основен учебен план трябва да се даде мнение от Националния съвет за образование, а по въпросите, отнасящи се до възпитанието в детска градина и възпитанието и обучението в училище на национално или етническо малцинство - съгласието на Републиканската малцинствена комисия и мнението на Съвета за образователна политика.

15/ При представяне пред правителството на определените в чл. 13/ точки а/- в/ и е/ правителствени постановления по въпроси, засягащи националното и етническо малцинствено възпитание в детската градина и обучението и възпитанието в малцинствените училища - трябва да се получи и съгласието на републиканските малцинствени самоуправления.

97.5 12/ Членовете на Съвета по образователна политика се делегират от

а) републиканските педагогически организации,

б) републиканските педагогически синдикати,

в) републиканските родителски организации,

г) републиканските ученически организации,

д) представителите на местните самоуправления.

е) републиканските малцинствени самоуправления,

ж) недържавни и непринадлежащи към самоуправленията институции, които издържат училища;

по четири, а също и от

з) Министерството на образованието, други имащи отношение към образованието министерства и органи с републикански обхват по един представител. В този член за републикански педагогически организации, родителски организации, ученически организации трябва да се схващат онези, които са се представили пред канцеларията на Съвета за образователна политика и са удостоверено регистрирани пред съда с устава си.

98.5 11/ При подготовката на решения на министъра на образованието по въпросите на националното и малцинствено възпитание в детската градина, възпитанието и обучението в училище и възпитанието в общежитие взима участие Републиканската малцинствена комисия. В Републиканската малцинствена комисия всяко републиканско малцинствено самоуправление делегира по един представител. Правното положение на Републиканската малцинствена комисия съвпада с правното положение на Републиканската образователна комисия.

102.5 13/ Институцията, издържаща образователно заведение, преди вземането на решения, отнасящи се до прекратяване дейността на заведението, реорганизация, промяна на задачата му, определяне

Да се научим да бъдем

На своята първа среща Комисията твърдо застъпи фундаменталния принцип, че образованието трябва да допринася за цялостното развитие на личността – за развитието на интелекта и физиката, на интелигентността, емоционалността, естетическото чувство, личната отговорност и духовните ценности. Всички човешки същества трябва да имат възможност да развиват своята независимост, критично мислене и да формират своя собствена преценка, така че да бъдат в състояние да определят поведението си в различни житейски ситуации и обстоятелства.

Опасението, че светът ще се дехуманизира в резултат на техническия прогрес,

името на заведението, определяне и промяна на бюджета, назначаване на ръководител или оттегляне на назначението, трябва да поиска мнението на служителите, работещи в заведението, на училищното настоятелство, на училищната родителска организация, на самоуправлението на учениците в училището; в случай на образователно заведение, в което възпитателната работа се води на езика на национално или етническо малцинство или на езика на националното или етническо малцинство и на унгарски - на местното малцинствено самоуправление, ако няма право за съгласие, в случай, че няма местно малцинствено самоуправление, се иска мнението на избрания представител на малцинствената общност, а при липса и на такъв, на местното дружество на съответното малцинство; когато става въпрос за средно професионално училище и професионално училище, мнението на столичната или окръжната стопанска камара.

4/ Общинските съветници (общото събрание на самоуправлението) всяка година са длъжни да измерват потребностите от възпитание и обучение на езика на националните и етническите малцинства и на подготовката по унгарски език. В тази дейност трябва да бъдат привлечени и заинтересованото местно малцинствено самоуправление или в случай на общо събрание - републиканското малцинствено самоуправление.

/10/ Ако издържачното учебно заведение местното самоуправление, взема

решение, отнасящо се до малцинствена образователна институция за възпитание на децата в детска градина, възпитание и обучение в училище, възпитание в общжитие, до институция, която осигурява педагогически услуги при организиране обслужването на гореспоменатите деца и ученици, свързано с

а) създаване и прекратяване на дейността или промяната на района на прием и определяне на името,

б) определяне и промяна на бюджета ѝ,

в) оценка на професионалната работа в институцията,

г) одобряване на правилника за организацията и дейността ѝ,

д) одобряване и преценка на изпълнението на възпитателната програма, на педагогическа програма и педагогическо-просветната програма трябва да изиска съгласието на заинтересованото местно малцинствено самоуправление, при образователните институции, изпълняващи регионални и национални задачи - съгласието на републиканското малцинствено самоуправление. Преди назначаване или уволняване на ръководител на малцинствена образователна институция (§ 121. чл. 6) - по реда определен по-горе - трябва да се изиска съгласието на малцинственото самоуправление.

107§ /1/ При професионална проверка в образователна институция - с изключенията, определени в чл. 2 т. б/ - може да участва лице, който е включено в Националната експертна листа.

/2/ Ако професионалната проверка се

поставя пред образованието задачата да подготви всеки да решава собствените си проблеми, да взима самостоятелни решения и да поема отговорности. През XXI век тези явления ще станат още по-отчетливи. Тогава проблемът ще бъде не толкова да се подготвят децата за живот в дадено общество, колкото постоянно да се осигуряват всекиму възможности и интелектуални опорни точки за разбиране и за отговорно и разумно отношение към заобикалящия го свят. Повече от всякога върху образованието ляга основната задача да възпитава у хората свобода на мисълта и съжденията, емоционалност и въображение, така че да могат да развиват своите таланти и да управляват във възможно най-голяма степен собствения си живот.

води в институция, изпълняваща национална или етническа малцинствена образователна задача

а) проверката трябва да се ръководи от експерт, говорещ езика на малцинството, а в случай, че няма такъв - проверката трябва да се води с привличане на педагог, говорещ езика на националното и етническото малцинство,

б) за професионалната проверка трябва да се информира републиканското малцинствено самоуправление, което според § 101. чл. 3 на този закон, може да участва в професионалната проверка чрез отговарящ на условията представител, дори и в случай, че представителят му не е включен в Националната листа на експертите.

/3/ Поне седем дни преди започването на професионалната проверка ръководителят на проверката трябва да съгласува с ръководителя на образователната институция и с инициатора на проверката времетраенето на проверката, формата и методите ѝ, начина, по който заинтересованите страни могат да дадат мнение за установените при проверката положения. В случаите, определени в чл. 8, т. а/ и б/ седем дни преди започването на професионалната проверка, трябва да се информира институцията, издържаща образователното заведение, че може да присъства при провеждането на проверката.

/4/ Установените от професионалната проверка положения се получават от проверки, от инициатора на проверката и с изключение на случаите по чл. 8, т. е/, издържащата образователното заведение

институция. Ако проверката се провежда в заведение, изпълняващо образователни национални или етнически малцинствени задачи, тогава положенията, установени от професионалната проверка, трябва да се изпратят и на заинтересованото местно малцинствено самоуправление и на републиканското малцинствено самоуправление.

/8/ Професионална проверка - при осигуряване разходите за проверката - може да бъде предизвикана

а) на национално, регионално, окръжно и столично ниво - от министъра на образованието, по отношение на професионалното обучение - от министъра на труда или министъра, отговарящ за дадена професионална квалификация, с цел да бъдат обосновани насоките на образователната политика или за запознаване с хода на осъществяването на тези насоки, а освен това и от републиканското малцинствено самоуправление за оценяване на реализирането на задачите на образованието на национални и етнически малцинства.

б) на окръжно и столично ниво, столичното и окръжното самоуправление - за изработване на плана за развитие, формулирането на политикообразователните цели, и запознаване с хода на осъществяването им.

в) на местно ниво самоуправленията по населени места, на градове със статут на окръг и на столичните райони за формулиране на местните цели на образователната политика и за проверката на осъществяването им, а местните малцинствени самоуправления за разглеждане из-

Това не е просто един индивидуалистичен императив: опитът показва, че понякога най-добрите възможности за развитие на обществото се пораждат от явления, които първоначално изглеждат само като лична самозащита срещу една система, предизвикваща отчуждение или пък възприемана като враждебна. Многообразието от човешки индивидуалности, независимостта и инициативността, дори желанието да провокираш – това са стожерите на творческата мисъл и новаторството. Новите подходи, родени от опита, проявяват своята ефективност в ограничаването на насилието и в борбата с обществените недъзи.

Въображението и творчеството заемат особено място в постоянно променящия се свят, в който социалното и икономическото новаторство са едни от основните

пълнението на задачите, свързани с малцинственото възпитание в детската градина, училищното възпитание и обучение,

г) на ниво институция с цел подготовка на местни образователно-политически цели или опознаване осъществяването на целите или за преценка на нивото на възпитателно-образователната работа, извършена в отделните институции.

д) ръководителят на институцията за оценяване на възпитателната и образователната работа в даденото заведение и за нивото на отделния служител с външен експерт,

е) служителят на образователна институция за преценяване на собствената му дейност

121.5 /1/ В смисъла на този закон

4. държавен орган: с изключение на местните самоуправления и малцинствените самоуправления, органите, които функционират в съответствие с реда за планиране, стопанисване и отчет на бюджетните органи;

10. издържаща институция: юридическо лице (местно самоуправление, държавен орган, църковно юридическо лице, висше учебно заведение, предприятие, кооперация, фондация, обществена организация, организация за защита на интересите на национално и етническо малцинство, малцинствено самоуправление, дружество и др. юридическо лице) или физическо лице, което разполага с необходимите правомощия за обслужваща дейност в областта на образованието и осигурява необходимите за дейността на институцията за образование условия, изисквани от този закон;

20. по-нататъшно осигуряване на съответното ниво: ако протичащото при нови условия възпитание в детска градина, училищно възпитание и обучение, възпитание в общежитие осигурява материалните и кадрови условия, отговарящи на изискванията, определени в доп. 1 и 3 на Закона за образованието, и е осигурено използването на наличните педагогически услуги (напр. национално или етническо малцинствено възпитание в детска градина, училищно възпитание и обучение в езикова среда, не се прекратява обучението в профилираните паралелки, на децата с увреждания, специфичното възпитание и обучение на ученици, обучение и възпитание на трудни деца);

31. профилирана паралелка: в детската градина, в училището, за обучение на възрастни, в съответствие с основната задача, за възпитание на деца със забавено развитие в детска градина или училищно обучение на деца със забавено развитие, възпитание на принадлежащи към етническо и национално малцинство в детска градина, обучение в училище, създадено за двуезично обучение институционно звено;

121.5 /6/ Според определението в Закона за националните и етнически малцинства LXXVII от 1993 г., § 29, чл. 2 малцинствена институция, в смисъла на този закон е

а) такава детска градина, училище, общежитие,

- което според основателния си документ е създадено като заведение за национално и малцинствено възпитание и

движещи сили. Те са най-ярката проява на свободния човешки дух, а той може да бъде застрашен от налагането на шаблони върху индивидуалното поведение. XXI век се нуждае от многообразието от таланти и личности; той се нуждае от изключителни личности – тяхното значение е огромно за всяка цивилизация. Следователно, много е важно да се осигурят на децата и на младите хора максимални възможности да откриват и да експериментират – в естетиката, в изкуството, в спорта, в науката, в културата и в социалния живот – както и да бъдат приобщени към съвременните и предходните творчески постижения. На изкуството и литературата, възприемани твърде често и в много страни повече откъм утилитарна, отколкото от културна гледна точка, трябва да се обръща по-голямо внимание.

обучение или в което се развива дейност за възпитание и обучение в детска градина, училище и общежитие, според изискванията за малцинствено възпитание (възпитателен план в детската градина, училищен учебно-възпитателен план, програма за възпитание в общежитие, програма за възпитание в детската градина, училищна педагогическа програма, педагогическа програма за общежитие).

б) такава детска градина, училище, общежитие,

(институционно звено, асоциирано звено) в която, средно за три години, възпитанието на повече от 25 % от децата и учениците в детската градина, в училището и общежитието е организирано според малцинствените изисквания, посочени от т.а/, абзац втори.

128.5 /3/ До 1 септември 2000 г. за обучение по чужд език, за обучение и възпитание на чужд или етнически или малцинствен език, може да се назначава педагог с подходящо образование и доку-

мент за държавен изпит най-малко средна степен, тип „С“ за владееене на език или с документ, равностоен на тази степен, при ново назначение трябва да се прилагат изискванията, определени в 127.5 /9/.

Доп. 1, II част

2. В рамките на определените в 118 5 /4/ от този закон нормативни бюджетни средства

а) възпитанието в детската градина, обучението в училището на националните и етнически малцинства и двуезичното обучение трябва да се подкрепя с допълнителен норматив, който не може да се употребява за други цели.

Организиране на класовете и групите

2. За представителите на дадено национално и етническо малцинство група в детската градина, училищен клас трябва да се организира или запази, ако родителите на осем деца от едно и също малцинство поиска това.

Ако искаме да развиваме въображение и творчески способности, трябва да обръщаме по-голямо внимание и на речевата култура, и на знанията, произтичащи от опита на децата и на възрастните.

Индивидуалното развитие, което започва с раждането и продължава през целия живот, е диалектичен процес, чието начало се поставя със самоопознаването и продължава с установяването на взаимоотношения с другите хора. В този смисъл образованието е преди всичко едно пътуване към себе си и неговите степени отговарят на степените на непрекъснатото съзряване на личността. По този начин образованието като средство за постигане на успешен трудов живот е напълно личен процес и едновременно с това процес на социално взаимодействие.